

Driemaandelijks tijdschrift n° 50

januari-maart 1996

Inhoudstafel

Paul HALTER : *Voorwoord.*

Elke BREMS : *De literaire opvattingen van Ferdinand Vercoocke in het dagblad «Volk en Staat» (juni 1940-juni 1941)*

Alette SMEULERS : *Auschwitz and the Holocaust through the Eyes of the Perpetrators.*

Didier POLLEFEYT : *Voorbij afschuw en verschoning. Een antropologisch, wijsgerig en ethisch onderzoek naar de verschillende paradigmatische benaderingen van het kwaad van Auschwitz als aanzet tot een «be-vreemdende» theologie van het heilige.* (Samenvatting van het proefschrift tot verkrijging van de graad van Doctor in de Godgeleerdheid, KU-Leuven)

Professor A-M SCHAERLAEKENS : *Literatuursuggesties voor de leerkracht Nederlands en een selectie van Nederlandse jeugdboeken in verband met de jodenvervolgving en de Tweede Wereldoorlog.*

REMACLUSKRING - ZEPPEREN : *Joden uit het Antwerpse verbannen naar het Zuid-Limburgse Zepperen (1941)*

*

* *

Boekbespreking

Bloeme EVERS-EMDEN en Bert-Jan FLIM : *Ondergedoken geweest. Een afgesloten verleden ? Joodse kinderen over hun onderduik. Vijftig jaar later.* (Paul De Keulenaer).

Publikaties toegezonden door de uitgevers

Nieuwe aanwinsten van de bibliotheek

Johan ANTHIERENS : *Zonder Vlagvertoon. Over de weerstand tegen het verzet.* ; De Collectie van het Verzetsmuseum Amsterdam : *Verstopt. Vervalst. Verzameld.* ; **Jaap van DONSELAAR** : *De staat paraat ? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa.* ; **G.I. DURLACHER** : *Niet verstaan. Verhalen. Meulenhoff* ; **Herinneringscentrum kamp Westerbork** : *Bronnen van herinnering* ; **Herinneringscentrum kamp Westerbork** : *Kinderen in kamp Westerbork* ; **Herinneringscentrum kamp Westerbork** : *Verhalen uit kamp Westerbork* ; **Eva SCHLOSS** : *Herinneringen van een joods meisje, 1938-1945.*

CD-ROM bespreking

Een CD-ROM over de jodenvervolging en -vernietiging (Didier Pollefeyt).

Paul HALTER

Voorzitter

**van de Auschwitz-
stichting**

Voorwoord

Waarde lezer,

Deze nieuwe jaargang 1996 zetten we in met de publikatie van twee bijdragen die het resultaat zijn van een onderzoeksovereenkomst met jongere vorsers in het kader van de «Prijs van de Auschwitz-stichting», te weten Elke Brems die het intussen tot aspirante bij het «Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek» bracht en Alette Smeulders die onlangs benoemd werd aan de (Nederlandse) Rijksuniversiteit Limburg. Het feit dat de Auschwitz-stichting destijds de mening was toegedaan dat we deze twee jongere vorsers dienden aan te moedigen en dat ze zich ook later wetenschappelijk en academisch wisten waar te maken vormt een pluim op onze hoed.

Dr. Didier Pollefeyt, een regelmatig medewerker bij onze stichting promoveerde vorig jaar aan de Katholieke Universiteit Leuven (over een onderwerp dat het probleem stelt over de moraaltheologie na Auschwitz). Destijds behaalde hij de «Prijs van de Vrede» ingesteld door het Vredescentrum van de Stad Antwerpen en onze Stichting. Hij mocht die prijs uit de handen van Burgemeester Bob Cools ontvangen tijdens een academische zitting op het Antwerpse stadhuis. Hij heeft zich ook academisch en wetenschappelijk weten te affirmeren door het behalen van de graad van Doctor in de Godgeleerdheid en werkt intussen aan een projekt over Auschwitz in de schoot van de Fakulteit Godsgelerdheid. U vindt in dit nummer een samenvatting van zijn doktoraatsthesis. Ik wens U aandacht te vestigen dat de «Prijs van de Vrede» vorig jaar uitgereikt werd aan Professor Eric David (ULB) voor zijn manuscript «Principes de droit de conflits armés» (intussen verschenen in boekvorm) en dit jaar een manuscript-scenario van Dr. Hubert Galle (Docent ULB) en de Parijse

cinéaste Denis Amar «Naissance d'une idée. Le crime contre l'humanité à Nuremberg».

Onze dokumentatiedienst krijgt regelmatig vragen over Nederlandstalige jeugdliteratuur in verband met de jodenvervolging en -vernietiging. Professor Dr. Schaerlaekens, sinds jaren actief lid van onze Raad van Bestuur, heeft in dit verband enige prospectie gedaan waarvan U kennis kunt maken in dit tijdschriftnummer.

Omtrent de jodenvervolging in België tijdens de nazi-bezetting bleven vele aspecten onderbelicht. Het feit dat Antwerpse joden in 1941 verbannen werden naar een vijftigtal Limburgse gemeenten en dorpen is weinig gekend. De laatste tijd wordt onze studiedienst meermaals gecontacteerd door Limburgse historici maar ook gemeentebesturen in verband met deze «verbanning-diaspora». Het was dan ook een waar genoegen om met de dynamische kring uit Zepperen (Sint Truiden) van gedachten te wisselen die een belangrijk hoofdstuk hierover in een van haar publikaties hieraan wijdde.

Uw voorzitter

Elke BREMS*
Nationaal Fonds voor
Wetenschappelijk
Onderzoek

De literaire opvattingen van Ferdinand Vercnocke in het dagblad «Volk en Staat» (juni 1940 - juni 1941)

Inleiding

In onze eindverhandeling «*Aanhoort het bloed*». *De literaire kritiek in Volk en Staat (1940-1941)* onderzochten wij het culturele discours van Volk en Staat. We probeerden te weten te komen hoe er over kunst gesproken werd en welke plaats kunst in het algemeen en literatuur in het bijzonder innamen binnen het maatschappelijk systeem. Daartoe analyseerden we het taalgebruik van ons corpus. We ontdekten dat de algemeen-maatschappelijke uitingen in ons corpus gekenmerkt worden door een beperkt aantal begrippen en gedachtenlijnen. Vanuit die basisstructuur van onderling beïnvloede en beïnvloedende tekstelementen onderzochten we aansluitend het artistieke taalgebruik. We stelden vast dat ook op dat niveau de maatschappelijke begrippen veelvuldig werden aangewend, maar onmiskenbaar meteen verschoven, aangevuld, genuanceerd. Uiteindelijk keken we met ons uitgebreid begrippennetwerk naar het concrete literaire taalgebruik. Van daaruit trachtten we oordelen en opvattingen te begrijpen en te analyseren. De literaire traditie, de literaire genres en de contemporaine literatuur bleken eveneens nagenoeg geheel ingeschakeld te zijn in het netwerk.

*De Bijdrage is het resultaat van een onderzoeksovereenkomst afgesloten met de Auschwitz - Stichting ingevolge haar inzending voor de Prijs van de Auschwitz - Stichting (1994)

Eén stem viel door zijn vastberadenheid op in het onderzochte discours ; die van Ferdinand Vercnocke. Op hem

willen we ons in dit artikel toespitsen. We maken daarvoor gebruik van de verworven inzichten en de vertrouwde methodes van onze eindverhandeling.

We onderzoeken dus de literatuuropvatting van Ferdinand Vercnocke, zoals die blijkt uit zijn medewerking aan de culturele rubrieken van het Vlaams-nationalistisch dagblad *Volk en Staat*¹. We beperken ons tot een periode van ongeveer één jaar ; vanaf het herverschi-jnen van de krant op 13 juni 1940 tot de Duitse inval in Rusland op 22 juni 1941. We bespreken eerst kort over welke rubrieken het gaat en vatten dan de algemene strekking van de betreffende artikels samen. Tenslotte spitsen we ons toe op Ferdinand Vercnocke, als criticus en als schrijver.

Kunst en Letteren

Op 10 mei 1940 viel Duitsland België binnen. Onmiddellijk arresteerde de Belgische regering honderden verdachte personen en deporteerde hen naar Frankrijk. Onder hen waren ook K. Peeters en A. Mermans, respectievelijk de beheerder en de hoofdredacteur van *Volk en Staat*. Daardoor verdween de krant. De Duitse bezetter had de pers echter nodig voor propagandadoeleinden en wilde haar zo snel mogelijk terug in werking². Op 13 juni 1940 verscheen *Volk en Staat* opnieuw. Bij die gelegenheid werd een wekelijkse rubriek *Kunst en Letteren* opgericht. Deze culturele rubriek nam een hele pagina in beslag. Ze verscheen normaal gezien in de zondagseditie van de krant. Op 18 mei 1941 stopte de rubriek *Kunst en Letteren*. Vanaf dan vinden we de culturele bijdragen meer verspreid onder titels als *Zoo dichtte Dietschland*, *Kultuurleven in Vlaanderen en elders* en *Het boek van den dag*. Deze rubrieken hebben wij, samen met de rubriek *Kunst en Letteren*, in het onderzoek betrokken tot de Duitse inval in Rusland op 22 juni 1941, die een kentering bracht in het culturele spreken³.

Het blijkt dat Ferdinand Vercnocke van alle auteurs het grootste aandeel ondertekende artikels voor zich nam. Hij schreef vooral reeksen artikels, die zeker niet de lichtste onderwerpen behandelden. Hij wijdde 3 artikelenreeksen aan zwaargewichten uit de Nederlandse letterkunde, namelijk Gezelle, Rodenbach en Moens. Hij is het ook die in *Volk en Staat* een reportage mocht schrijven over de reis van de Vlaamse kunstenaars naar Duitsland. Ook een lange recensie van Duits proza is van zijn hand.

¹ Ons uitgangspunt voor dit onderzoek zijn dus Vercnockes teksten, zijn taalgebruik. We reconstrueren Vercnockes maatschappelijke en culturele visie uit een beperkt aantal teksten van zijn hand.

² Weliswaar stonden de dagbladen vanaf de bezetting onder de scherpe controle van de Propaganda Abteilung.

³ Ook toen de rubriek Kunst en Letteren nog bestond, vinden we soms elders in de krant artikels in de culturele sfeer terug. Deze hebben we echter buiten beschouwing gelaten omdat de grens tussen cultuur en andere maatschappelijke domeinen vaak moeilijk te trekken is.

⁴Behalve de reeds vermelde rubrieken gebruiken we ook de sporadische artikels van Vercnocke die daarbuiten verschenen. In de editie van 4 en 5 mei 1941 schreef hij een artikel over de meiboom en in de editie van 8 en 9 juni 1941 recenseerde hij werk van Fred Germonprez. Hoogstwaarschijnlijk is hij het ook die op 5 juli 1940 het artikel «Het groote keerpunt. Verleden en Toekomst van ons volk» schreef onder de naam Dr.V. We vonden in de periode eind '40-begin '41 ook een zestal artikels in verband met de jeugdbewegingen, getekend met de initialen Dr.E.V. Aangezien Vercnocks tweede naam Emiel is en hij zelf nauw betrokken was bij de Vlaamse jeugdbewegingen, zijn ook deze artikels waarschijnlijk van zijn hand. Omwille van het afwijkende onderwerp betrokken we ze echter niet in onze analyse.

Op de figuur en de literaturopvatting van Vercnocke komen we nog uitvoerig terug⁴.

Omdat het ons te ver zou voeren om de andere medewerkers aan *Kunst en Letteren* hier te behandelen, beperken we ons tot de belangrijke opmerking dat het auteursbestand voornamelijk wordt gekenmerkt door verscheidenheid. We vinden Karel Horemans, lid van V.N.V., Zwarte Brigade en DeVlag naast hoogleraar en romanschrijver Paul Lebeau en Jeanne De Bruyn, overtuigd strijder voor het Dietse gedachtengoed naast de vitalistische dichter Bert Decorte, kenner van de Franse literatuur. Er zijn artikels van Stijn Streuvels, Wies Moens, Paul De Vree, Blanka Gijssels enz. We mogen uit deze heterogeniteit afleiden dat die beginperiode van de oorlog werd gekenmerkt door een grote aarzeling in het media- en cultuurlandschap. Daardoor kon de culturele rubriek in een krant als *Volk en Staat* niet enkel rekenen op overtuigde Vlaamsgezinden, maar ook op mensen voor wie kunst en literatuur een centrale plaats innamen. Na verloop van tijd zullen strekkingen en prioriteiten zich duidelijker aftekenen en zullen mensen als Decorte en Streuvels zich distantiëren van *Volk en Staat*.

Het culturele discours

Toch kunnen we niet over het hoofd zien dat er zich ook in de onderzochte teksten van de jaren '40 en '41 al een aantal opvallende kenmerken profileren, die het discours een vrij homogeen uitzicht geven. Inderdaad laat de afstand van een vijftigtal jaren ons toe een aantal duidelijke lijnen en een netwerk van relaties en begrippen te onderscheiden die onmiskenbaar bepalend zijn.

Zeer belangrijk is de opvatting dat kunst niet buiten, maar volledig geïntegreerd in het maatschappelijk bestel bestaat. *'Door haar eigen middelen, binnen de perken van haar eigen eeuwige wetten, zien wij haar deel worden van het nieuwe, haar opgenomen worden in het geheel. Zoodat zij niet meer buiten de wereld en dit streven staat, maar er midden in en er uit groeiend,-wat de enige en echte waarheid is voor haar eigen grootheid en eeuwentrotseerende onvergankelijkheid*⁵. Die maatschappelijke band zorgt dan ook voor een consequent taalgebruik dat gedachtenlijnen en begrippen uit het maatschappelijk spreken moeiteloos overdraagt naar de culturele sfeer.

Een tweede belangrijke opmerking is dat de teksten in feite bepaald worden door een beperkt aantal termen die in

⁵ Uit : 'Tusschen twee werelden' van A.De Poortere (16 juni 1940). De Poortere was Hoofddienstleider voor Kultuur in het V.N.V.. Hij was ook criticus en schrijver.

steeds wisselende combinaties weerkeren en zo een vrij gesloten systeem uitmaken. Nochtans is de betekenis van de woorden niet statisch, maar zeer dynamisch ; ze ontstaat in de discursieve relaties met andere betekenissen.

We zagen nu al twee voorbeelden van het belang van 'banden' in dit discours : de verbondenheid tussen de verschillende maatschappelijke domeinen en de verbondenheid tussen begrippen onderling zijn essentieel voor deze teksten.

Verbondenheid speelt echter een nog veel grotere rol ; het is een kernbegrip voor dit discours.

We denken dan in de eerste plaats aan volksverbondenheid. *'In het begrip der volksverbondenheid is niet langer plaats voor tegenstrijdigheden, des te meer voor strijd'*⁶. Volksverbondenheid is een belangrijk wapen. Het gaat hier om een meerledig begrip. Volksverbondenheid gaat ten eerste over de gezindheid van het individu tegenover het abstracte begrip 'volk' ; zo kan een individu volksverbonden of volksvreemd zijn. Behalve een gezindheid kan volksverbondenheid echter ook een toestand zijn : een gemeenschap van individuen kan volksverbondenheid of volksverbroekeling kennen. En volksverbondenheid kan ook slaan op de verbondenheid tussen (verwante) volkeren. Dat het begrip vaak ambigu is, doet echter niets af aan het belang ervan. Het wordt hier gehanteerd als het ultieme beoordelingscriterium in verband met kunst. *'Kunst welke niet in de diepste lagen van het volk wortelt is geen kunst. Een kunstwerk moet als het ware opborrelen uit den volksaard, het moet uit dit volk geboren worden en voor dit volk geschapen zijn'*⁷. Het volk moet dus oorsprong en doel zijn van de kunst. Wat dat dan concreet inhoudt, wordt nergens geëxpliciteerd. Nochtans slagen de literaire critici van *Volk en Staat* er wel in de mate van volksverbondenheid hun oordeel te laten bepalen. Het zal niemand verbazen dat een dichter als Gezelle op die manier als lichtend voorbeeld wordt beschouwd. *Hij is de dichter zoo met de gemeenschap vergroeid, dat zijn woord als door de gemeenschap zelf gesproken werd'*⁸. Als hij de positieve pool is, is iemand als Verhaeren de negatieve pool : *'Hooft hoe deze verrader van zijn volkswezen, deze Leliaert de grootheid van den gemeentenaar, van den Klauwaert bezingt. Hij verheerlijkt Vlaanderen in de taal van zijn doodsvijand : den Franschen overweldiger.(...) Dezen 'Walschen, valschen' dichter, dezen aartsdilettant, kan Vlaanderen niet eeren'*⁹.

⁶ Uit : 'Van de Proletariërspezie tot het Volksgedicht' van de dichter en musicus Staf Van der Loo (15 juli 1940).

⁷ Uit : 'Op bezoek bij Antoon Herckenrath ; Een rijk begaafd, jong houtsnijder' van Marc Tobie (30 juni 1940). Tobie is een pseudoniem voor Karel Horemans, leider van de rubriek Kunst en Letteren. Hij was lid van het V.N.V. en ook van de Zwarte Brigade en DeVlag.

⁸ Uit : 'Guido Gezelle, de volksche dichter' van Ferdinand Vercnocke (3/4 november 1940).

⁹ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnocke (13/14 oktober 1940).

Het zijn in het licht van de volksverbondenheid niet enkel de Franstalige Vlamingen die worden aangevallen, ook Nederlandstalige Vlamingen kunnen weinig volksverbonden schrijven. De grootste vijanden van volksverbondenheid in de literatuur zijn intellektualisme en individualisme. Beide zijn elitaire houdingen tegenover de werkelijkheid, die in geen enkel opzicht aansluiting zoeken bij het volk. Intellektualisme wordt beschouwd als een ‘steriel’ formalisme. Daartegenover moet de kunst ‘*zwaar zijn van aardsheid, lillen van zinnelijk leven, en ontroeren door een echte, volksche onintellektualiteit*’¹⁰. We merken in dit citaat de aandacht voor het organische leven en de organische metaforiek, maar ook de drang naar emotie. Kunst moet leven en vooral raken. Men gelooft dat kunst in de werkelijkheid iets kan teweegbrengen. Maar daarvoor moet ze blaken van dynamiek en beladen zijn met een ‘boodschap’, met ‘ethiek’ (dat in tegenstelling tot formalisme, esthetiek). ‘*We verwerpen «kunst om de kunst»*’¹¹. In het vorige citaat werd ook nog de nadruk gelegd op zinnelijkheid. Dat mogen we niet interpreteren als sexualiteit. Sexualiteit is integendeel de ontaarde vorm van zinnelijkheid, het is een negatief doorgedreven zinnelijkheid. Of nog anders gezegd ; zinnelijkheid duidt op verbondenheid met het aardse, het leven en sexualiteit duidt op een verbroken verband, op een individualistische beleving van het zinnelijke. De koppeling van sexualiteit en egoïsme vinden we nog terug : ‘*Zoo heeft ze (=de literatuur) de tol betaald aan een eeuw waarin cerebraal egotisme en dierlijk zingenot als dubbele levensregel opgeld doen*’¹². Het zingenot wordt bestempeld als dierlijk, de band met het menselijke is verloren. In datzelfde artikel wordt sexualiteit geconnoteerd met begrippen als ‘ongezond’, ‘onvruchtbaar’ en ‘ontbindend’. Ook hier wordt dus weer de nadruk gelegd op het verbroken verband, op een gebrek aan verbondenheid. Dat geldt ook voor de term onvruchtbaar. De band die daar verbroken wordt, is die met het organische en de toekomst. Het is natuurlijk wel eigenaardig dat ‘sexualiteit’ het adjectief ‘onvruchtbaar’ meekrijgt. Maar daar ligt nu juist het verschil tussen sexualiteit en zinnelijkheid ; door ontaarding (loskomen van het aardse, het organische) heeft sexualiteit de band met vruchtbaarheid en met de toekomst verloren. Zinnelijkheid echter blijft verbonden met natuurlijkheid, vruchtbaarheid en toekomst. Zinnelijkheid heeft inhoud, sexualiteit is pure uitwendigheid.

¹⁰ Uit : ‘Paul Haesaerts’ Gustave De Smet’ van A. Stubbe (9 maart 1941). De kunsthistoricus Stubbe zette zich als priester in voor de verspreiding van de Vlaamse cultuur. Hij was ondermeer belangrijk voor de waardering van Permeke in Vlaanderen.

¹¹ Uit : ‘Bij het begin van het tooneel-seizoen. Het theaterprobleem in Vlaanderen’ van F.K.T. (28 september 1940).

¹² Uit : ‘Een merkwaardig debuut. «Het Experiment» van Paul Lebeau’ van Bert Ranke (20/21 oktober 1940). Ranke is een pseudoniem voor de criticus Frans van der Auwera. Hij schreef literaire beschouwingen in ondermeer Hooger Leven, Nieuw Vlaanderen en na de oorlog in Het Laatste Nieuws, DWB, en De Standaard der Letteren. Hij werkte eveneens mee aan het orgaan van de Vlaamsch-Duitsche Arbeidsgemeenschap, het tijdschrift DEVLAGE.

Het beste voorbeeld van individualistische, egoïstische kunst is de psychologische roman. Die wordt dan ook met

de grond gelijk gemaakt. De band met collectiviteit, met gemeenschappelijke belevingen en bewegingen is daar volledig verbroken en dat leidt tot volksvreemde, niet-dynamische kunst.

We hebben nu al een aantal voorbeelden gezien van hoe in deze teksten (op een sterk 'gebonden' manier) wordt gesproken in termen van binden, ontbinden en verbondenheid. Het is duidelijk dat binden en verbondenheid de positieve pool uitmaken en begrippen als ontbinden en losbandig de negatieve.

Nog op vele andere vlakken kan het belang van verbondenheid worden aangetoond, maar daar kunnen we in het bestek van deze bijdrage niet op ingaan. Het zou bijvoorbeeld ook zeer interessant zijn te zien hoe de tijdsbeleving kan ontdebeld worden in een lineair, historisch (negatief) tijdsverloop en een cyclisch, mythisch (positief) tijdsverloop. De cyclische tijdsbeleving, die duidelijk centraal staat, wordt ook weer gekenmerkt door verbondenheid. Oerverleden, heden en toekomst (telos) krijgen pas betekenis in elkaars verband en zijn schakels in een tijdoverschrijdend Plan.

Ferdinand Vercnocke

Hoewel we hierboven hebben gesteld dat de onzekerheid wat betreft onder andere de strekking en prioriteiten van *Volk en Staat* vrij groot was, moeten we hier toch nuanceren. Een aantal mensen zagen wel klaarheid in de verwarring en waren reeds van bij het begin op het spoor dat *Volk en Staat* steeds duidelijker zou volgen ; dat van het nationaal-socialisme. Eén van hen was Ferdinand Vercnocke. Niet alleen als schrijver, maar ook als literatuurcriticus gaf hij op de cultuurbladzijde *Kunst en Letteren* de toon aan. Hij vertoonde een rotsvast vertrouwen in de 'Nieuwe Orde', en vormde ook zijn literaire oordelen aan de hand van 'nieuwe', (volksverbonden) criteria.

Deze Ferdinand Vercnocke werd geboren in Oostende op 14 december 1906. Bij het uitbreken van W.O.1 vluchtte het gezin Vercnocke naar Engeland, waar Ferdinand school liep. Na de oorlog vervolgde hij zijn studies aan het Onze-Lieve-Vrouwecollege in Oostende. Al tijdens deze collegejaren was hij actief in het studentenleven. Hij was voorzitter van de Sint-Pietersgilde en later ook van het Westvlaams gouvbestuur van het A.K.V.S. In 1925 begon Vercnocke aan de eerste kandidatuur Germaanse filologie

aan de K.U. Leuven, maar stapte al snel, onder druk van zijn ouders, over naar de rechtsfaculteit. In 1929-1930 werd hij voorzitter van het K.V.H.V. en later ook van Amicitia. Na zijn studies vervulde hij de dienstplicht en werkte vanaf 1933 aan de balie te Brugge. In 1934 publiceerde hij zijn eerste dichtbundel «Zeeland». Hij schaarde zich met andere kunstenaars rond het tijdschrift *Volk*, dat verscheen van 1935 tot 1940 en streefde naar 'gemeenschapskunst'. Tekenend was bijvoorbeeld een vernieuwde aandacht voor de ballade. In 1939 werd Ferdinand Vercnocke als onderofficier ingelijfd bij de stafcompagnie in de Leopoldskazerne in Gent. Na de demobilisatie nam hij zijn intrek bij zijn ouders in Gistel. Vanaf maart 1941 werkt hij mee aan Zender Brussel. Hij had er de leiding op de onderafdeling 'Politiek en Gemeenschap'.

Intussen had hij zich al een tijdje geëngageerd als vrij medewerker aan *Volk en Staat*. In 1942 trekt hij zich echter terug omwille van een voor hem onaanvaardbare recensie over zijn werk «Ask en Embla». Later werkt hij terug mee aan het dagblad, op voorwaarde dat hij volledige vrijheid krijgt. Toen de algemene leiding van Zender Brussel werd overgedragen aan een SS'er, raakte Vercnocke meer en meer verwickeld in discussies en pesterijen. Zijn pro-Vlaamse houding bleek niet altijd te stroken met de nieuwe pro-Duitse lijn. Tenslotte diende hij zijn ontslag in. Na de bevrijding werd Vercnocke op 15 september 1944 aangehouden. Op 9 januari moet hij voor de krijgsauditeur verschijnen in de context van het proces rond *Volk en Staat*. Hij werd beschuldigd van het feit dat hij zijn poëzie in dienst had gesteld van de bezetter en zich had bezondigd aan het schrijven van pro-Duitse artikels in *Volk en Staat*. Wegens verzachtende omstandigheden¹³ werd hij veroordeeld tot 12 jaar hechtenis en twee miljoen frank schadevergoeding. Drie jaar later werd zijn straf in beroep herleid tot 10 jaar hechtenis. Twee jaar na zijn vrijlating in '49 trouwde hij met Simone Wolfs en vestigde zich te Weerde. Hij werkte nog korte tijd mee aan *De Nieuwe Linie* en *De Standaard*. Later werkte hij als supervisor in een Brussels filmlaboratorium. In 1964 kreeg Vercnocke eerherstel. Hij stierf op 12 mei 1989.

¹³ Zijn ontslag bij Zender Brussel werd beschouwd als een vorm van opstand tegen algehele verknechting.

Vercnocke blijkt op deze cultuurpagina's welomschreven ideeën te hebben. Hij predikt zijn geloof in een maatschappelijk systeem gebaseerd op verbondenheid. Hij bekommert zich niet alleen om het interne gedachtengoed van het nationaal-socialisme, maar houdt zich ook bezig met wat niet binnen die grenzen valt. Zo plaatst hij duidelijk twee

systemen (kapitalistische democratie en nationaal-socialisme) tegenover elkaar als zwart en wit. *'Het Vlaamsche volk is thans medegesleept in den grooten maalstroom van de opbouwende revolutie, die een nieuwe levensorde zal vestigen op het puin van het liberalisme en de democratie'*¹⁴. De oude orde moet dus noodzakelijkerwijs wijken opdat de nieuwe zich zou kunnen vestigen. Het gaat hier om een herschikking van de staten : *'Een staat kan men aaneenflansen, een volk «maken» kan niemand'*¹⁵. De staten moeten gebouwd worden op basis van de volkeren, of nog ; op basis van het 'bloed'. Deze term is cruciaal in Vercnoeces betoog. België is voor hem geen aanvaardbare en geen levensvatbare staat, want *'Er is geen Belgisch bloed'*¹⁶. We lezen ook : *'Het bloed. Erfdeel en bindteeken, en scheppende macht van het ras. Deze is de stem die hoeft beluisterd : de kreet der geboorte, de wet van het wezen. Aanhoort het bloed : het spreekt waarheid, taal uit oerreine verten ; het leert de eerste roerselen van ons bestaan, het wijst den weg naar de toekomst. Bloed is waarachtig leven, is zuivere kracht en volheid'*¹⁷. Bloed is dus een scheppende kracht, een kreet, leven en volheid. Bloed is met andere woorden pure dynamiek. Een volk is voor Vercnoeke een organische eenheid, een lichaam. En wat een lichaam levenskracht en dynamiek geeft is het altijd stromende en kloppende bloed. Bloed reikt van het verleden ('eerst', 'erfdeel') naar de toekomst ('scheppen', 'toekomst'). Het is de eeuwige kern : het ware, het reine dat overgaat van generatie op generatie. Het is leven en levenwekkend ('scheppen').

Bovendien heeft elk lichaam zijn eigen bloed. Zo wordt bloed door Vercnoeke grensafbakenend gebruikt. Bloed betekent lidmaatschap van een bepaald volk. Bloed is ook bij uitstek een erfelijk gegeven. Dat betekent dat ook mensen in de komende generaties nu reeds al dan niet uitgesloten zijn van de gemeenschap, van het volk. In combinatie met bloed vinden we vaak een ander traditioneel erfelijk en organisch gegeven ; bodem. Deze twee termen, bloed en bodem verdelen voor de nationaal-socialisten de mensheid in tweeën. We moeten een onderscheid maken tussen degenen die in de erflijn liggen en degenen die daarbuiten vallen. Tussen beiden wordt een grens getrokken.

In de context van 'bloed en bodem' gebruikt Vercnoeke (ongeveer als enige) de term 'ras' in plaats van 'volk'. *'Het bloed. Erfdeel en bindteeken, scheppende macht van het ras'*¹⁸ of nog ; *'De volksstrijd geldt het bewaren van den raskern voor bastaardij.'*¹⁹ Ras is een sterker woord dan volk.

¹⁴ Uit : 'Het groote keerpunt' van Dr. V., alias Ferdinand Vercnoeke (5 juli 1940).

¹⁵ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnoeke (13/14 oktober 1940).

¹⁶ idem

¹⁷ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnoeke (21 september 1940).

¹⁸ idem

¹⁹ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnocke (13/14 oktober 1940).

²⁰ Het subtiele en zeer belangrijke verschil tussen 'volk' en 'ras' neemt niet weg dat Vercnocke beide termen dooreen gebruikt. We mogen dan ook aannemen dat 'volk' bij Vercnocke, in tegenstelling tot bij andere auteurs steeds met 'ras' geconoteerd is.

²¹ Uit : 'Vlaamsche kunstenaars op rondreis in Duitschland. Indrukken en Herinneringen.' van Ferdinand Vercnocke (19 januari 1941).

²² Uit : 'Guido Gezelle, de volksche dichter' van Ferdinand Vercnocke (1 december 1940).

²³ Uit : 'De meiboom geplant in Vlaanderen' van Ferdinand Vercnocke (4/5 mei 1941).

²⁴ Uit : 'Vlaamsche kunstenaars op rondreis in Duitschland. Indrukken en Herinneringen' van Ferdinand Vercnocke (12 januari 1941).

²⁵ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnocke (21 september 1940).

Ras heeft in tegenstelling tot volk een uiterlijke bepaaldheid. Je bloed mag dan tonen dat je tot een bepaald volk behoort, uiterlijk verandert dat niets aan je. De verschillende rassen echter bakenen zich ook van elkaar af door uiterlijke verschillen. 'Ras' determineert. Doordat Vercnocke 'ras' gebruikt in plaats van 'volk' wordt de grens tussen 'wij' en 'de anderen' duidelijker. Volk mag dan een rekbaar, interpreteerbaar begrip zijn, ras is dit geenszins ; het is een exclusie criterium ²⁰. Er worden als het ware twee 'kampen' geschapen. Deze onderscheiden zich van elkaar niet enkel door een verschil in de aard van het bloed en daarmee samenhangend het ras, maar ook in de *kwaliteit* ervan. Zoals we immers in het vorige citaat lezen, moet het ras gevrijwaard worden voor bastaardij, dus onzuiverheid. En onzuiverheid kenmerkt nu juist het bloed van zij die niet tot het Volk behoren. Zij zijn ziek, rot zelfs. Het komt er dan voor de nationaal-socialisten, de volksverbonden op aan uit hun omgeving '*het verwordene weg (te) snijden*'.

We krijgen dus geen tegenstelling tussen verschillende volkeren, maar wel tussen één Volk (duidelijker : één ras) en een massa 'onzuiveren'. Dat zijn dan blijkbaar zowel Vlamingen die niet volksverbonden zijn (denk maar aan Verhaeren bijvoorbeeld) als niet-Vlamingen (bijvoorbeeld '*Duitslands voor-Aziatische vijanden*')²¹. Het zijn allen die niet tot het Ras behoren.

Noch door Vercnocke, noch door andere auteurs wordt echter verduidelijkt wat de concrete invulling is van de negatieve pool van de veelgebruikte tegenstellingen zuiver-onzuiver, gezond-ziek, worden-verworden, binden-ontbinden, bloedzuiver-bloedbedorven.

Wie er bedoeld wordt met de raszuiveren, met het Volk, is ook niet altijd even duidelijk ; we lezen verschillende uitspraken als '*het Dietsche wezen in Noordschen zin*'²², '*onze Germaanse afstamming*'²³, '*Vlaanderen,(...) eeuwenoud volk, dat in de groote Germaanse gemeenschap zijn plaats krijgt*'²⁴, '*Vlaamsch, volksch, d.w.z. deze tot-ééngeheel gegroeide loot van den grooten Germaanschen stam, gevestigd in de Lage Landen bij de zee*'²⁵. Er wordt dus (geografisch van klein naar groot) gesproken over Vlaams, Diets, Germaans en Noords. Deze vier benamingen worden zonder veel uitleg of differentiatie gebruikt voor het Volk. Belangrijk is dus dat de Vlaamse strijd voor Vercnocke dient ingebed te zijn in een grotere, Noordse strijd. Het Vlaamse volk maakt deel uit van een groter volk. Door de

constructie van steeds groter wordende verzamelingen (Noords²⁶ omvat Germaans omvat Diets omvat Vlaams) slaagt Vercnocke er wel in Vlaanderen en zijn strijd een centrale plaats toe te kennen. De Vlamingen vormen zo als het ware de kern, het kloppende hart van de Germaanse volkeren. Uiteindelijk blijft immers Vlaanderen voor Vercnocke het land waarvoor hij zo verbeterd strijdt.

Dat noch 'wij' noch 'de anderen' een zeer concrete en eenduidige invulling krijgen, is hier overigens niet echt problematisch, aangezien het hier een culturele bladzijde betreft.

Vercnoekes teksten worden niet enkel gekenmerkt door het gebruik van de term 'ras' en wat daarmee te maken heeft ; ook het begrip 'mythe' speelt bij hem een vooraanstaande rol.

*'Het spreekt vanzelf dat de mythe met het eigen wezen van elke volksgroep verworteld is. Niets is immers zoo persoonlijk, zoo door bloed en bodem bestemd als de beleden levensaanschouwing.(...) Aldus is aan de mythe ieder verschillend volkswezen te onderkennen.(...) Nu het mythisch denken der volkeren weerom een werkelijkheid wordt, en de tijden zwanger zijn van onbestemde scheppende krachten, zal men gaarne bij deze verhalen verwijlen, en wie weet, aan hun gestaltende macht deelachtig worden'*²⁷. De mythe is een volks gegeven bij uitstek, ze vertolkt de levensaanschouwing van een volk. De mythen van een volk zijn geen statisch gegeven, ze ontwikkelen zich nog. En nu is de tijd bij uitstek om weer in de lijn van de mythes te stappen. De huidige tijd heeft mythische proporties. Mythes geven een verleden, een grootsheid aan een volk. Literatuur moet dan ook proberen om deze mythische sfeer op te roepen, om het gevoel van oneindigheid en macht over te brengen. Rodenbach is daarin geslaagd, net zoals *'de Sage-dichter, de Beowulf-dichter'*. De schrijver moet sagedichter worden, oerverteller. Zo vervult hij zijn taak in het groot en machtig maken van het volk. Hij scheidt banden met het verleden, met het aardse en het bovenaardse. Over Moens lezen we : *'De dweepende lyrikus is meer en meer geworden tot Sage-verteller'*²⁸. Over Gezelle staat er : *'Hier slaat den dichter een akkoord, zoo gebald en zoo fel, dat het vermag den wil van duizenden te vertolken, duizenden te bezielen, duizenden te bevrijden, duizenden als geen andere macht te vereenen. Het is een macht, machtiger dan muziek, want dichter bij de eerste levenskretten, de stem van den voortij-*

²⁶ Vaak is Noords geografisch synoniem met Germaans (met evenwel een bijkomende mythische connotatie). Soms echter wordt Germaans ook gebruikt in de betekenis van Duits, en in dat geval is Noords beduidend ruimer. Door de onvaste betekenissen van deze geografische termen is ook hun onderlinge verhouding dus aan verschuivingen onderhevig.

²⁷ Uit : 'Mythen der Volkeren. In den tuin der goden.' van Ferdinand Vercnocke (15 december 1940).

²⁸ Uit : 'De Dichter Wies Moens' van Ferdinand Vercnocke (13 april 1941).

²⁹ Uit : 'Guido Gezelle, de volksche dichter' van Ferdinand Verucnocke (10/11 november 1940).

digen mensch'²⁹. Niet enkel de dichter, maar ook Het Woord krijgt hier mythische proporties. Het woord is een oergegeven en de dichter is er de vertolker van. De mythe gaat over het teruggrijpen naar de oorsprong, waardoor al wat daarna komt ook meteen een nieuwe dimensie krijgt. En bij dit alles is de dichter de leider.

Mythe heeft vooral te maken met 'waarheid'. In de Nieuwe Orde wordt de waarheid beschouwd als een voorafgegeven begrip. De waarheid is autonoom.

Mythes zijn verwoordingen van die oerwaarheid. Daarom moet een volk zijn mythes onthouden en erkennen. De waarheid moet dus niet uitgevonden of bedacht worden, ze moet enkel onderkend en beleefd worden. En degene die dat doet is een held. De held is een belangrijke component van het mythisch denken. Held is geen rationeel concept. Held heeft te maken met gevoelens, geloof. Het is belangrijk voor een groot volk dat het gelooft in de held. Op die manier gelooft het in de waarheid, in de voorbestemdheid, in de idealen. Een volk dat zijn helden erkent heeft een groots verleden en kan vandaar uit een grootse toekomst tegemoet gaan. De held is de ultieme mens, maar tegelijk zoveel meer dan dat. Hij is een symbool. Hij is de incarnatie van de 'gave, levende kracht van het volk'. Hij incorporeert de dynamiek van verleden en toekomst. Hij is een levende synthese van het volk. Een volk draagt zijn helden steeds met zich mee ; niet als beelden uit het verleden maar als eeuwige tekens. Tussen een volk en zijn helden bestaat er een relatie van identificatie. Ieder lid van het volk moet zich met zijn heldhaftige voorvaders kunnen identificeren. Maar ook het volk als geheel moet zich met de held kunnen identificeren. De held moet de incarnatie zijn van het individu en van het volk. Op die manier draagt hij bij tot de volksverbondenheid. De held is de transcendering van het individu, het subject. De heroïsering past zo in het anti-individualisme. De held bestaat slechts in het teken van een volk, een traditie, een ideologie.

De held past in de ideologie omdat hij de verpersoonlijking is van idealen. De identificatie is er dan ook één van het onvolmaakte (het individu, het volk) met het volmaakte (de held). Zo bevat de identificatie een streven naar perfectie.

Om het concept van de held niet al te abstract en afstandelijk te houden, worden elementen uit de werkelijkheid

geheroïseerd. Zo lezen we over de dichters : *'Zij zijn voortrekkers en verkondigers, onaangetaste mensen, volledige mensen : zij zijn de levende voorafbeelding van hun volk.'*³⁰ De dichter wordt niet voorgesteld als bovenmenselijk, maar juist als uiterst menselijk. Als ideale mens is hij een natuurlijke leider voor het volk, hij is een held. Zo transcendeert hij dan toch weer de gewone mens. Inderdaad komt de dichter uit de teksten van Vercnocke naar voren als een uitverkorene. *'Hij zingt den zang van het wezen, hij is de verkondiger van het bloed.'*³¹ De dichter heeft profetische trekjes, hij wordt niet enkel geheroïseerd, maar ook vergoddelijkt.

³⁰ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnocke (27/28 oktober 1940).

³¹ idem

In dit discours treedt de held natuurlijk het meest op als artistiek personage. Zowel in de plastische kunst als in de literatuur treedt de mens geïdealiseerd, als held, tevoorschijn. Het publiek spiegelt zich aan de kunst en op die manier aan de helden. De kunst moet dus een geïdealiseerd mensbeeld tonen. De personages zijn helden, voorbeelden.

Het concept van de held wordt vaak uitgebreid met een militaristische dimensie. Een held strijdt voor de waarheid. Strijd, en zelfs oorlog, zijn in een mythisch denken nooit veraf. De oorlog wordt geïdealiseerd tot een mythische oerstrijd, de soldaten tot helden. De bittere realiteit van de tweede wereldoorlog wordt zo ingeschakeld in de eeuwige, heroïsche strijd van het Vlaamse volk. We lezen hoe *'thans in Vlaanderen de oogen op den Führer van Groot-Duitsland zijn gericht, uit wiens hand wij, na eeuwen strijd, onze volksche volkomenheid verwachten.'*³²

³² Uit : 'Vlaamsche kunstenaars op rondreis in Duitsland. Indrukken en Herinneringen' van Ferdinand Vercnocke (19 januari 1941)

Vercnocke gebruikt dus mythische metaforen voor een werkelijke oorlog. Maar bovendien gebruikt hij de oorlogsmetafoor zelf voor andere (niet-militaire) aspecten uit de werkelijkheid. Door dubbele metaforisering wordt zo bijvoorbeeld de kunstenaar eerst strijder en vervolgens mythisch strijder. De kunstenaar wordt soldaat en meteen ook held.

Tenslotte willen we erop wijzen dat strijd ook dynamiek betekent. Het is de tegenpool van passiviteit. Strijd is daadkrachtig de toekomst in handen nemen. De Nieuwe Orde mag dan onafwendbaar zijn, zonder strijd zal ze er niet komen. Zo is de strijd inderdaad een noodzakelijke, voorbestemde strijd, met een mythische dimensie.

De aandacht voor mythe en strijd laat zich ook merken in een verschuiving in de literaire canon. Er manifesteert zich een vernieuwde aandacht voor epische literatuurgenres. Het epos treedt naar voren als meest gewaardeerde genre. Een epos geeft perspectief, zet alles in een weidser daglicht, een groter verband. Het heeft altijd te maken met een strijd, een oerstrijd. Dat zal wel één van de redenen zijn waarom men in de Nieuwe Orde zoveel belang hechtte aan epiek : de oorlog kon erdoor op een hoger, heroïsch plan mee worden geheven. Bovendien geeft epiek een volk zijn trots ; het is in feite een historische synthese van een volk, waarin een held centraal staat.

Vercnocke heeft zich inderdaad ook zelf gewaagd aan het epische genre. Zo schreef hij bijvoorbeeld in 1935 'Koning Skjold', een Noordzeesage. Een tweede groot episch gedicht kwam er in '38 met de titel 'Kolga'. In 1942 verscheen 'Ask en Embla', een verwerking van het Oudnoorse schepingsverhaal. Zijn laatste episch gedicht heette 'De Klokhofstee', het ontstond in 1943.

In *Volk en Staat* echter verschenen van Vercnocke slechts lyrische gedichten. Omdat het interessant is om te zien hoe Vercnockes expliciete programma consequent wordt uitgevoerd in zijn impliciet programma, zijn literatuur, bespreken we hier één gedicht van hem. Het verscheen in *Kunst en Letteren* op zondag 27 oktober 1940³³.

³³ In de behandelde periode verschenen van Vercnocke nog 6 andere gedichten. Zij werden niet gepubliceerd op de pagina Kunst en Letteren, maar wel tussen niet-culturele artikels : Mijn volk wordt groot op 18 juni 1940, Ordewoord op 1 augustus 1940, De Schuimers op 23 augustus 1940, De Man op 15/16 september 1940, Grensland op 13/14 oktober 1940, De Ridder op 24 november 1940,

VOLK

*Gij zijt het doel
gij zijt de baan ;
gij zijt de heer
gij zijt de vaan :
wij zijn met u verweven ;
gij zijt het werk,
gij zijt het loon ;
gij, onze doem
en onze droom,
hebt ons tot mensch verheven.*

*Gij zijt de dag,
gij zijt de nacht ;
het stil gelaat
van 't voorgeslacht :
gij zijt het diep verleden ;
gij zijt de stroom
die verten voedt ;*

*gij zijt de band,
gij zijt het bloed :
het altijddurend heden.*

*En gij werdt groot
door onzen strijd ;
gij zijt de storm
die grootsch bevrijdt :
gij bindt wat staten breken ;
want gij zijt rein
en gij zijt echt ;
gij maakt tot man
den loomen knecht :
het bloed dwingt bloed tot spreken.*

*Gij zijt de droom,
gij zijt de daad ;
gij zijt het volk
gij zijt de staat :
ons doen, ons vreugdig derven ;
het leven wordt
door u gewijd,
gij zijt de tijd,
de eeuwigheid :
in U bestaat geen sterven.*

Dit is in feite formeel en inhoudelijk een eenvoudig gedicht. Het belangrijkste formele kenmerk is de herhaling. Die techniek zorgt voor een sterk retorisch effect. Het gedicht marcheert naar een climax. Er is een regelmatig metrum. Elke strofe bestaat uit tweemaal 4 korte staccatoregels, telkens gevolgd door een langere regel van 7 lettergrepen. Het metrum van de korte regels (-vv-) zorgt voor een stevige kadans ; elk van die regels begint en eindigt met een klemtoon. Die strakke structuur wordt om de vier regels wat losgelaten in de langere regel (v-v-v-v) Na deze adempauze vervolgt het gedicht weer zijn militair metrum. Het gedicht veruitwendigt inderdaad het verlangen naar tucht en dynamiek. Er wordt nauwelijks van het patroon afgeweken ; zonder haperen stevent het gedicht doelgericht op de laatste regel af. De korte regels verzekeren daarbij een snel, dynamisch ritme. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat het gedicht niet lineair, maar eerder cyclisch van opbouw is. De beginsituatie is dezelfde als de eindsituatie. Ook de formele kenmerken blijven ongewijzigd. De strofen weerspiegelen elkaar, formeel en inhoudelijk.

Door de herhaling en het eenvoudige rijmpatroon lijkt het wel alsof het gedicht uit zichzelf verderrolt en er geen kracht

van buitenaf aan te pas komt. Elke regel volgt vanzelfsprekend op de vorige. Voor lezers is het gedicht dan ook een zeer voorspelbare invuloefening. Deze formele constructie van het gedicht als onafhankelijke kracht, weerspiegelt de (inhoudelijke) thematiek van het volk, dat eveneens als onafhankelijke kracht wordt voorgesteld. Uit wat we reeds opgemerkt hebben, kunnen we afleiden dat het hier om een lied gaat, en wel een strijdlied. Het ritme volgt de kadans van marcherende strijders. Door de herhalingen ligt het lied makkelijk in ieders mond ; de eenvoud maakt het tot een volkslied. Dit lied moet het meer hebben van ritme en kracht (luidsterkte !) dan van melodie.

De discursieve situatie van het lied is eigenaardig. De aangesprokene is het volk (gij). De spreker is een «wij». We mogen aannemen dat het lezerspubliek het volk is of zou moeten zijn. Dat volk, dat lezerspubliek wordt dus in het gedicht rechtstreeks aangesproken. We mogen echter ook aannemen dat de dichter met «wij» niet enkel zichzelf bedoelt, maar eveneens het volk. Het volk is tegelijk «wij» en «gij», spreker en aangesprokene. We moeten dan ook besluiten dat het aangesproken volk (gij) wordt beschouwd als een onafhankelijke entiteit, een transindividuele kracht. Deze kracht ontstijgt het 'wij' en neemt tegelijk dat 'wij' in zich op. 'Wij' is het potentiële volk, 'gij' is de actualisering ervan, de kracht die uit het 'wij' is voortgekomen en zich erboven verheven heeft. Zo leeft 'wij' (de potentialiteit) nu van de kracht van het zelf voortgebrachte 'gij' (de actualiteit). Ook de prominentie van het werkwoord 'zijn' is in dat verband significant. Steeds weer wordt de constructie 'gij zijt' herhaald. 'Gij' *is* inderdaad, 'gij' is immers de actualiteit. 'Zijn' is van toepassing op het geactualiseerde volk. Eenmaal wordt ook de verleden tijd van 'worden' gebruikt (gij werd't groot). Het actualiseren van het volk (gij) was immers een wordingsproces (dat nu voltooid is).

Met het volk als spreker en aangesprokene van dit lied, vormt de titel 'VOLK' dan ook een volledige, sluitende synthese van het gedicht. Deze titel benadrukt de eenvormigheid, het cyclische karakter van het gedicht. Het gedicht is een gesloten entiteit die op zichzelf terugvalt. Zoals begin- en eindsituatie van het gedicht dezelfde zijn, zijn ook spreker en aangesprokene nauw verwant.

Als we dan echt naar de inhoud gaan kijken, merken we dat in de verschillende strofen meer aandacht is besteed aan rijm en ritme dan aan thematische structurering. De

benamingen voor het volk zijn niet thematisch gegroepeerd. Zo vinden we bijvoorbeeld zowel in strofe 2 als in strofe 4 versregels over de temporele dimensie van het volk (het volk is namelijk verleden, heden en toekomst, is dus tijdoverschrijdend). We zeiden reeds dat de strofen elkaars spiegelbeeld zijn. Dat blijkt ook duidelijk uit de motieven, in feite had elk paar rijmende predikaten ook in een andere strofe kunnen staan.

Het geheel van de predikaten komt erop neer dat het volk zowel oorsprong als gevolg is, zowel verleden als toekomst, zowel vrijheid als onvrijheid en zoverder. Het volk is met andere woorden een abstracte synthese van reële paradoxen. Het is de ultieme, transcendente eenheid.

Wat wil Vercnocke nu bereiken met deze ode aan het volk ? Het gaat hier duidelijk om een propagandistisch gedicht. Het brengt hulde aan een ideaal. Het wil bij de lezer (die tenslotte ook deel uitmaakt van de aangesprokene, de geïdealiseerde) een fier, machtig, dynamisch gevoel opwekken. Het best vinden we dit in de derde strofe. Er wordt gesproken over storm, strijd, bevrijding enz. Tevens klinkt er een oproep tot moed, tot man-zijn (in plaats van knecht). Nu is de tijd om te spreken. Er wordt opgeroepen tot de daad. Na het lezen van het gedicht wil de lezer het volk verwerklijken, de hoop waarmaken. Door de lezer groter en belangrijker te maken dan hij is, kan de dichter dus propaganda voeren.

Besluit

Uit het voorafgaande mogen we besluiten dat het discours van Vercnocke in *Volk en Staat* weldoordacht en zeer overtuigend was. Het begrip van volksverbondenheid, dat hij hoog in de vaandel droeg, was voor hem steeds verbonden met concepten als 'ras', 'bloed', 'mythe' en 'held'. Heel deze goed gestructureerde denkwereld paste hij consequent toe in zijn algemeen-culturele, literair-historische en literair-kritische artikels, alsook in zijn eigen literaire produkten. Hij meende dat ook de kunst een belangrijke bijdrage kon leveren aan een hechte volksgemeenschap. Het streven naar collectiviteit hing voor hem immers samen met de identificatie van het volk met dynamische en krachtige figuren (helden). Dat zijn dan niet enkel literaire personages, maar ook de kunstenaars zelf. 'In den dichter verjongt zich eeuwig het volk : het wordt eeuwig in hem herboren'³⁴.

³⁴ Uit : 'Volksche Letteren' van Ferdinand Vercnocke (27/28 oktober 1940).

Bibliografie

DE BENS, Els, *De Belgische dagbladpers onder Duitse censuur*. Antwerpen/Utrecht, 1973, Uitgeverij De Nederlandsche Boekhandel.

DE GEEST, Dirk, *Literatuur in Vlaanderen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een onderzoeksvoorstel voor een systemisch-functionalistische benadering*. 1993 (ongepubliceerde lezing)

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging. Tielt/Utrecht, 1973, Uitgeverij Lannoo.

HAEST, Juliaan, *Ferdinand Vercocke*. Antwerpen, 1980, Artiestenfonds.

KELDER, J.J., *Schrijven voor de Nieuwe Orde. Literatuur en Schrijverschap in De Schouw, tijdschrift van de Kultuurkamer*. Utrecht, 1983, HES Uitgevers.

VAN DE VIJVER, Herman, *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 8 : Het cultureel leven tijdens de bezetting*. Kapellen, 1990, DNB/Uitgeverij Pelckmans.

VAN DEN TOORN, M.C., *Dietsch en volksch. Een verkenning van het taalgebruik der nationaal-socialisten in Nederland*. Zwolle, 1975, H.D. Tjeenk Willink.

WILLEMSSEN, A.W., *Het Vlaams Nationalisme 1914-1940*. Groningen, 1969, J.B. Wolters.

Auschwitz and the Holocaust through the Eyes of the Perpetrators*

Wie das Personal der Konzentrationslager das tägliche Massentöten psychisch verarbeitete, ist eine offene Frage, die genauer Untersuchung wert wäre. Sie ist oft verdeckt durch die Frage nach der Schuld an solchen Geschehnissen. Für die gesellschaftliche Praxis aber, also auch im Hinblick auf die Verhütung solcher Geschehnisse, ist gerade die erstere, gerade die Tatsachefrage, von besonderer Bedeutung.

Norbert Elias.

¹With thanks to A.P. Schmid (PIOOM) and P. Stouthuysen (VUB)

‘And after a few weeks one can be accustomed to it. And that cannot be explained to anybody.’

‘Only later did it occur to me that had not been right.’

Introduction

Eichmann’s trial in 1961 in Jerusalem was one of the most revealing. Eichmann, who had been portrayed as a monster, turned out to be a very ordinary, simple man. He did not have much more to say than that it were his orders, that he simply had to obey, that he could not have done otherwise. ‘The banality of evil’, as Hannah Arendt called it, was that it «merely» took a malignant leader, a system of strict hierarchy and many obedient followers to commit such horrendous crimes : to wipe out a large part of Europe’s Jewish population, to commit an almost «perfect» genocide. The

*De bijdrage is het resultaat van een onderzoeksovereenkomst afgesloten met de Auschwitz-stichting ingevolge haar inzending voor de Prijs van de Auschwitz-stichting (1994)

general stand of the research nowadays is that within specific circumstances almost anyone can commit these crimes and become a perpetrator. Milgram showed, in his (in)famous laboratory experiment, how 63% of the people were prepared to give their fellow human beings electric shocks, after they had been ordered to do so by an authority perceived as legitimate.

Without discussing the question of guilt and responsibility this article tries to objectively understand how these ordinary men and women could manage to carry out these cruel and inhuman orders. How they psychologically and emotionally managed to fulfil these tasks. We will try to understand the world as they did. A world, a reality, which obviously sanctioned their actions and in which there is no room for guilt, remorse and regret. A world in which they managed to reduce their own roles to orders being carried out, distancing, even disconnecting themselves from the human suffering they caused. In order to obtain a better understanding we will compare many of the well-known Nazi-criminals with others who, by order of the state, tortured, maimed or killed unarmed and defenceless fellow human beings, regardless whether these people were sentenced criminals, alleged political opponents, terrorists or civilians.

METHODOLOGY

The methodology will mainly be to analyze ego-documents such as ; diaries, auto-biographies, personal statements, trial statements and interviews. On the basis of these ego-documents, an attempt is made to try to see the world as they did, in order to understand how they could cope, how they managed to survive ; how they could commit these horrendous crimes by order of the state, crimes they individually very probably would never have committed : how they psychologically and emotionally managed to distance themselves from the suffering of which they were the most direct originators.

A shortcoming of this research might be that only a restricted number of ego-documents are available. We cannot speak of a representative sample, according to scientific standards. The striking similarities between the various ego-documents, however, makes up for this. Similarities, despite the great variety of perpetrators concerning crimes, countries, cultures, and situations. All small pieces seem to

built up to a general picture which reflects the world as seen through the eyes of the perpetrators. From this picture we can derive generalities which are true for perpetrators all over the world, whether they were Nazi-criminals, South-American torturers or Americans who committed war crimes in Vietnam. Apart from some situational and cultural differences, the general psychological mechanisms which compose the minds of the perpetrators seem to be the same everywhere.

Another alleged shortcoming is the truthfulness of the statements. Many perpetrators have only been interviewed or have written their autobiographies after their imprisonment. Sometimes with the very obvious reason to defend themselves, to present their case in order to minimize their role, deny their responsibility and clear themselves of guilt. Critics might say that the perpetrators merely try to fool us, that they do not present the reality as it is. A bias is unavoidable, on the other side, however, the distorted truth they come up with, is perhaps the best possible image we can get of the distorted reality in which they lived and from which they committed their crimes. A last defensive argument : however incomplete and vulnerable to criticism, it's all we have.

The cruelty of the crimes.

‘Der Hauptzweck der KL war die Ausschaltung jedes wirklichen oder vermuteten Gegners der national-sozialistischen Herrschaft. Absondern, diffamieren, entwürdigen, zerschlagen und vernichten - das waren die Formen, in denen der Terror in Wirksamkeit trat. Je drastischer, um so besser, und je gründlicher, um so nachhaltiger.’ (Kogon, p.55)

The cruelty of the crimes did not go unnoticed even to the perpetrators themselves. The feeling that Auschwitz was a different world, another planet, is something victims and perpetrators alike seem to agree upon. The general shock at arrival, facing such human misery and degradation, was similar. Even assuming or knowing what the true nature of Auschwitz was, could not have prepared anyone for what they faced. ‘A place worse than Dante’s hell’, the ‘anus mundi’ was what J.P. Kremer, a Nazi-doctor called Auschwitz. Another Nazi-doctor, Dr. Eduard Wirths, wanted to leave Auschwitz immediately upon arrival. He even claims to have wanted to commit suicide : ‘Mir schien der

einzigste Ausweg, der des Selbstmordes.’ (Los, p.9) His younger brother remembered Wirths saying that he ‘had seen such terrible things, things that were unimaginable, [that he could] never go home again and look into the eyes of [his] children.’ (Lifton, p. 400) Even Hoess, the man who was ordered to set up Auschwitz and became its first commander, agreed that ‘there were many shattering scenes, which affected all who witnessed them.’ (Hoess, p.168)

Yet they carried out their tasks just like all others did. They all managed to get used to the idea and the actual reality of Auschwitz and the order of extermination. Newcomers, still shocked, were looked after. ‘The socialization to killing was achieved by medical mentorship. ... At Auschwitz this mentorship would include special guidance by a more experienced colleague in the conduct of selections, including particular attention to helping the newcomer to be «strong» enough to overcome his initial squeamishness.’ (Lifton and Markusen, p.104) Doctors, guards, executors, commanders, all overcame their initial shock and adapted to the reality of the death camp Auschwitz. A Nazi doctor in Auschwitz :

‘When you see a selection for the first time - I’m not talking only about myself. I’m talking about the most hardened SS people, ... you, ... how children and women are selected. Then you are so shocked ... that it just cannot be described. And after a few weeks one can be accustomed to it. And that cannot be explained to anybody.’ (Lifton, p.197)

Just like these Nazi-perpetrators had to get used to the camp conditions, all perpetrators seem to remember their initial shocks after they realized what was going on or actually witnessing torture or executions. They all seem to have been appalled by their first order to torture or kill. Browning relates the story of Reserve Police Battalion 101 (later referred to as RPB 101) who were sent to Poland not knowing what would be their task. A few weeks after their arrival their commander Major Wilhelm Trapp was informed about their task. The 1800 Jews of the village of Józefów were to be rounded up. Only the male «working» Jews were to be spared, all others including elderly, women and children were to be shot on the spot. Trapp, shocked by this order, gave his men the possibility to ask acquittal. Some did, but most men of this unit, consisting of very ordinary and average men, felt it their duty to obey this order. Although,

not without difficulty : ‘When the men arrived at the barracks in Bilgoraj [after the execution], they were depressed, angered, embittered, and shaken. They ate little but drank heavily. Generous quantities of alcohol were provided, and many of the policemen got quite drunk. Major Trapp made the rounds, trying to console and reassure them, and again placing the responsibility on higher authorities. But neither the drink nor Trapp’s consolation could wash away the sense of shame and horror that pervaded the barracks. Trapp asked the men not to talk about it, but they needed no encouragement in that direction. Those who had not been in the forest did not want to learn more. Those who had been there, likewise had no desire to speak, either then or later. By silent consensus within RBP 101, the Józefów massacre was simply not discussed. «The entire matter was taboo». ... But repression during waking hours could not stop nightmares. During the first night back from Józefów, one policeman awoke firing his gun into the ceiling of the barracks.’ (Browning, p.69)

Many gruesome scenes have taken place at this and other execution sites, which even the perpetrators themselves found difficult to cope with. Lifton refers to a German neuropsychiatrist, who treated large numbers of Einsatzgruppen personnel, estimating that 20 percent of those engaged in the actual killing had psychological symptoms. ‘The neuropsychiatrist was evasive about assignments given to these men after his treatment, but his professional function was clear enough : helping them to be strong to return to duty, to resume killing Jews. (Lifton and Markusen, p.126) Some never recovered, some only managed by drinking enormous quantities of alcohol at the execution site, most simply got used to it.

The process of adaptation

The rationale behind the adaptation was clear. These men and women were ordered to deport, enslave, mistreat, torture and kill their victims. They felt that they had to obey : they had learned to obey and not to show any doubts or «weaknesses». Some were convinced of the righteousness of their tasks, others merely did not see any way to disobey, or did not find the strength and courage for it. The strongest urge to adapt however must have been psychological, emotional. They had to get used to their environment, to their tasks, to human misery. Psychologically and emotionally it is impossible to keep caring for the victims, to feel empa-

thy and pity and be revolted by the scenes you yourself are such an important part of. Men can not keep feeling related to the misery they themselves caused, after longer periods of time. The feeling of guilt, pain, sorrow would have become unbearable. After the initial shock and horror, there were few choices left : either quit immediately, whatever it takes, turn insane or get used to it. Very few realized they had a choice beside the guts to quit, most merely felt the pressure to learn and live with it and adapt to the situation. However horrible this seemed. Andres Valenzuela Morales, a member of the Chilean secret service and involved in torture and killings, referred to this need to adapt. He said the following in an interview :

'I can only say that when you first start doing the job, it is hard ... you hide yourself and cry, so nobody can see you. Later on you do not cry, you only feel sad. You feel a knot in your throat but you can hold back the tears. And after ... not wanting to ... but wanting to, you start getting used to it. Yes, definitely, there comes a moment when you feel nothing about what you are doing.' (Harpers)

Daniel Ortega was a Columbian killer, who secretly, by order of his superiors, executed political opponents. His answer to the question what he felt the moment he shot someone, was the following :

'When you see the victim twitching on the ground, the eyes turning you shiver. But I never felt fear, I have learned to be strong.' (De Jonge)

Human misery and pain, even being the cause of it yourself can become very ordinary and normal. It is something you can get used to. Something you have to get used to. The superiors, in the case of the Nazi-crimes especially Heydrich and Himmler, knew that these feelings had to be overcome. The ideology provided a rational justification and role models on how one had to behave, think and feel. The training and education prepared for the job. The organization at the site meant additional pressure : punishment for those who failed, rewards and privileges for those who accomplished their tasks. Alcohol in order to forget. Keeping the Einsatzgruppen going was one of the concerns which had been carefully thought over. Work in Auschwitz and other concentration and death camps were considered frontline duty in order to be able to punish any act of disobedience severely.

In Nazi-Germany, the ideology, Hitler's charisma and the perfect organization were often enough. In some other countries, however, there exist special schools, in which young recruits are prepared and trained to become torturers. The most famous of these was the training centre, KESA, used under the colonels regime in Greece in 1967-1974. Gibson and Haritos-Fatouras studied this centre and concluded that 'there is a cruel method in the madness of teaching people to torture. Almost anyone can learn it'. (Gibson and Haritos-Fatouras, p.50) Common characteristics of these training schools, totalitarian institutions and ideologies such as the Nazi-ideology were features of depersonalization, deindividuation, desensitization, an absolute duty to obey, extreme discipline, complete control over almost all aspects of life by the superiors and leaders, a strict hierarchy and harsh discipline.

Ervin Staub spoke of a continuum of destructiveness, and described it as a gradual process : 'People learn by doing. Extreme destructiveness, ... , is usually the last of many steps along a continuum of destructiveness.' (Staub, p. xi) 'The motivation and psychological possibility evolve gradually.' (Staub, p.5) People end up with what Rober-Jay Lifton called the 'Genocidal Mentality'. In the next few chapters we will try to show what the various phases and mechanisms are which together constitute the process ; the continuum of destructiveness. We will see how people change and what the different aspects of this acquired genocidal mentality are : the persistent denial, the construction of a separate reality, the technicalization of the crime and the reversal of the values.

Avoidance and denial

Some of the perpetrators did not agree with what happened but could not find a way to quit. In a few cases it is known that they managed to get out in other ways. Grünveld, for example was camp commander in Vught and Dachau but according to Eicke, inspector of the concentration camps, 'deliberately did poorly on his job in the camp so that he could be taken out of it.' (Segev, p.264) Others tried to run away from what was happening or otherwise avoided their «duties», like a couple of men from RPB 101 in Poland who hid in the woods while the shooting was going on . Another example is Otto Horn, a SS-guard at Sobibor :

'When I was on duty at night I used to go and just sit behind one of the barracks and snooze. I did not want to see anything. Yes, I think several people felt like I did. But that was the most positive thing one could do - you know, play possum ...' (Sereny, p.167)

Some never admitted having been there, or having participated. Others simply denied what was going on. People desperately want and tend to believe in a just world. Even today with the knowledge of what happened in Nazi Germany many people deny the violence and cruelty going on in the world today. We prefer not to believe it, not to see it, not to know about it. If we really realized and cared for what was going on in the world it would be too difficult to cope with. 'If we had to and were able to suffer the sufferings of everyone, we would not live', Levi once said. This denial is very human, even in the face of cruelty itself. Even in Auschwitz seeing or taking part in the process, some still denied : a Jewish survivor, who had spent two years in Auschwitz and 40 years of medically treating survivors :

'I still cannot believe that they did it ... That anyone would try to round up all the Jews in Europe to kill them. You can not understand even when you've seen it.' (Lifton and Markusen , p.235)

THE USE OF EUPHEMISMS

More notorious however, was the denial which was implicit in the language the perpetrators used. This language constructed its own reality, a much more comforting way of looking at what was going on. A language in which words as torturing, gassing, killing, extermination were never used. Euphemisms created a general atmosphere of denial. In Nazi Germany these euphemisms were the official language as can be seen in many documents. The killing of mentally handicapped and retarded people was called 'a putting to sleep' rather than to kill. It was called euthanasia and was considered an act of mercy : people were helped out of their misery. Talking about the 'Endlösung der Judenfrage', 'Sonderbehandlung' and 'Special Action', instead of extermination and mass killing, are just a few more of the many examples. The usage of this type of language, which is known in all countries that apply torture or kill political opponents, is a distortion of reality. All know but all deny, and in the end might start to believe

in these euphemisms rather than the truth of what they know and what they see. A prisoner doctor working closely with Dr. Fritz Klein remembers :

'I could not ask Klein, «Do not send this man to the gas chamber,» because I did not know he went to the gas chamber. You see, that was a secret. Everybody knows the secret, but it was a secret. If I said to him, «Herr Dr. Klein, why should you send this man to the gas chamber ?» I suppose that he would say, «Gas chamber ? What do you mean ?»' (Lifton, p.203)

It is very probably true that within the perpetrators' reality the euphemism became true. They started off with a conscious form of avoidance and denial but it became an almost unconscious form of deliberate distortion. The only way they could think.

In almost all countries which are known for applying torture, these kind of euphemisms are used. Several types of torture have different names like the south American 'teléfono', 'submarino', and 'pau de arara' (parrot perch). These euphemisms do not limit themselves to the crime itself. The torture chamber is often called 'operation room', the torturer, the 'doctor'. The language used obscures the truth. It creates a different, more comforting «reality». It has often been argued that these euphemisms were used to obscure reality to outsiders, to keep the secret, but it is at least as important as a psychologically more comforting reality for the perpetrators themselves.

DEHUMANIZATION

Victims are rarely seen (and treated) as human beings. The names used to describe them are a clear sign of this. «Worms», «pigs», «dogs», «animals», «beasts», «the scum of the earth», «whores» ... probably all words to describe inferior, evil, bad and dangerous people have been used to describe the victims. All with the same goal : to strip the victims of their humanity and thus make them seem to stand apart from humanity, which to the perpetrators meant that the ordinary moral norms did not apply to them. The German words 'Untermenschen' and 'Lebensunwertes Leben' describe best what the ultimate meanings were.

Stangl, commandant of Treblinka was interviewed by Sereny in prison. She asked him whether he had seen his victims as human beings. Stangl answered, that he had not ; he

had seen them as cargo. Sereny recounts : ‘«Cargo,» he said tonelessly. «They were cargo.» He raised and dropped his hands in a gesture of despair. Both our voices had dropped. It was one of the few times in those weeks of talks that he made no effort to cloak his despair, and his hopeless grief allowed a moment of sympathy.’ (Sereny, p.233). Stangl :

‘ I think it started the day I first saw the Totenlager in Treblinka. I remember Wirth standing there, next to the pits full of blue-black corpses. It had nothing to do with humanity - it could not have ; it was a mass - a mass of rotting flesh. Wirth said ‘What shall we do with this garbage ?’ I think unconsciously that started me thinking of them as cargo.’ ‘I rarely saw them as individuals. It was a huge mass. I sometimes stood on the wall and saw them in the tube. But - how can I explain it - they were naked, packed together, running, being driven with whips like ...’ (Sereny, p.201) ‘It has nothing to do with hate. They were weak ; they allowed everything to happen - to be done to them. They were people with whom there was no common ground, no possibility of communication - that is how contempt is born. I could never understand how they could give in as they did.’ (Sereny, p.233)

Stangl never made the connection : never let himself realize that this system had stripped them of their humanity, that **he** had stripped them of their humanity. He felt contempt for them, but never realized that what he disliked in them was what he made of them. Perpetrators never think in terms of human lives and human misery. Their reaction to the misery and appalling conditions is a different one, one of contempt, which makes it even easier to distance themselves from what they are doing. In some this probably even convinced them of the truthfulness of the prior hateful propaganda : did not they turn out to be exactly what they had been made out to be ? Hoess, camp commandant of Auschwitz, felt exactly the same contempt.

‘Once when bodies were being carried from a gas chamber to the fire-pit, a man of the Special Detachment suddenly stopped and stood for a moment as though rooted to the spot. Then he continued to drag out a body with his comrades. I asked the capo what was up. He explained that the corpse was that of the Jew’s wife. I watched him for a while, but noticed nothing peculiar in his

behaviour. He continued to drag corpses along, just as he had done before. When I visited the detachment a little later, he was sitting with the others and eating, as though nothing had happened.’ (Hoess, p.171)

Hoess, too, never made the connection that what these people were, was what this system, what he had made them to be.

OTHER FORMS OF ESCAPE

For those who could not confine themselves within the ideology, nor find enough comfort or possibility in blocking out the emotions, alcohol could provide an escape. Many who worked at the camps were drinking heavily, combined with other forms of amusement which made them forget. Especially the Einsatzgruppen at the shooting sites, were famous for their heavy drinking. Alcohol numbs the emotions, the feelings. Hoess and a Nazi-doctor :

‘I had been deeply disillusioned. All human emotions were forced into the background. Alcohol more than anything else, was able to put me in a contended frame of mind.’ (Hoess, p. 125)

‘I could think of nothing other than, ‘How did I come here ? ... How can I ... go to Switzerland with my wife and four children ? ... then ... one drank even more [toward a state beyond any thought] : and the next day one was very sober and had a painful headache and kind of realized that what one had thought about the previous night was in practical sense impossible.’ (Lifton, p.308)

In other cases such as Greece under the colonels, victims wondered whether the guards had been using drugs.

Fragmentalization and Technicalization

In this environment of permanent denial and gradual normalization, human suffering was hardly consciously noticed. The rounding up of Jews, the running of a death camp, the torturing and killing of people became mere technical aspects ; an organizational problem to be solved. A job to be done, a task to be fulfilled, an order to be obeyed.

Camp guard, torturer, executioner : it were just jobs. Jobs which one wanted to do as well as one could. Sereny

remembers how the question about his dedication to his work was one of the few during their meetings that made Stangl angry :

'Everything I did out of my own free will. I had to do as well as I could. That is how I am.' (Sereny, p.229)

He precisely concentrated on the job whenever thoughts came.

'No, ..., thoughts came. But I forced them away. I made myself concentrate on work, work, and again work.' (Sereny, p.200)

Of all perpetrators, torturers form a special group. It takes a lot of «special skill» to be a good torturer. Their job as «information officers» is to get the information or confession, as soon and as complete as possible. They are judged, rewarded and paid for the number of confessions they get. A torturer talking about his job :

'You may not realise, but it's very tiring ... It's true we take it in turns, but the question is to know when to let the next chap have a go. Each one thinks he's going to get the information at any minute and takes good care not to let the bird go to the next chap after he's softened him up nicely, when of course the other chap would get the honour and glory of it. So sometimes we let them go ; and sometimes we do not. ... Our problem is as follows : are you able to make this fellow talk ? It's a question of personal success. You see, you're competing with the others.' (Fanon, p.218)

Torture seems to be a speciality which has been carefully learned. There are books on how to torture people, how to get them to talk, how to break them, how to make them say anything you like. Most notorious are the prison documents found in the Suol Tong prison of the Khmer Rouge. Documents which have been compiled by David Hawk. Torture was considered to be a «science», not just beating someone. Torturers seem to talk with pride of the skill needed :

'In fact, you have to be intelligent to make a success of that sort of work. You have to know when to lay it on and when to lay it off. You have to have a flair for it. When the chap is softened up, it's not worth your while going on hitting him. That's why you have to do the work yourself ; you can judge better how you're getting on. I'm against

the ones that have the chap dealt with by others and simply come to see every hour or so what state he's in.' (Fanon, p.219)

To many torturers torture is no more or less than just a job to be done. A job in which they can excel and take pride in like Petrou a Greek torturer :

'I was good at my job. When I was present they talked. [Did this please you ?] yes, at that time it did.' (Video, AI)

The neuropsychiatrist Fanon describes the case of a torturer who came to see him with personal problems caused by his job. This man had lost appetite, nightmares, and suffered from fits of madness. He started to beat up his children, not even sparing his baby of 20 months. And once, after a fight with his wife, he tied her to a chair, enraged, saying to himself that he would teach her a lesson. He stopped just in time and went to see a neuropsychiatrist, whom he asked 'what was wrong', because 'before he was not like that'.

' Can you give me an explanation for this, doctor : as soon as someone goes against me I want to hit him. Even outside my job, I feel I want to settle fellows who get in my way, even for nothing at all.' (Fanon, p.217)

Fanon recounts : 'As he could not see his way to stopping torturing people (that made nonsense to him for in that case he would have to resign) he asked me without beating about the bush to help him to go on torturing Algerian patriots without any prickings of conscience, without any behaviour problems and with complete equanimity.' (Fanon, p.219)

These «problems», however, diminish with the technical advances which contribute to a further distancing of the killing. «Merely» pushing a button, or pulling over a lever and thus releasing the gas is probably a lot easier than pulling a trigger. In the first case you can avoid directly witnessing the agony of the victims and even try to deny the direct consequence of your action. Denying your role and disconnecting your action from the victims' suffering is a lot more difficult, may be even impossible, when shooting or beating a victim.

PERFECT TECHNICALIZATION

Lifton compared the Nazi-doctors from his early research with the American technologists working on the A-bomb. Both needed a genocidal mentality. For both participation in killing became a purely technical matter. He interviewed several nuclearists, people involved in making, testing and getting ready to use this bomb. They admitted that they never thought of the consequences for the people. They thought in terms of technical and strategic problems, which had to be solved. It seemed unreal, almost like a game.

'I had no feelings. I was only concentrated on the job.'
(Lifton and Markusen. p.117)

'Somehow or other most of us were playing games at RAND as opposed to what was going on in the Pentagon. Most of us felt very divorced from any reality in those paper calculations, so I do not think they aroused any strong emotions.' (Lifton and Markusen, p.205)

'This feeling of working together, ... of belonging to one project that ought to succeed. The feeling of comradeship, I might say. ... That camaraderie, intense male bonding - especially when probing into arcane, forbidden areas - can provide a rare intimacy and ease of being.'
(Lifton and Markusen p.129)

It gave them personal scientific satisfaction to solve the problems.

'It's a great satisfaction to create, even if you do not discover any fundamental principles of physics. You made something that works. ... For these problems, even if you are against it, grow on you and challenge you.'
(Lifton and Markussen, p.128)

Only later did it occur to some what they had really been doing. Theodore Taylor, standing in the Red Square, began to weep uncontrollably :

'It was seeing those happy-looking, specific people, going around, working their way up to the mausoleum. For any human being to contemplate setting off a bomb on top of all this, these people, is insane, ... a symptom of insanity.' (Lifton and Markusen, p.272)

Moscow had been no more than «a set of lines at various levels of rads [units of energy] and ... pressures and calories

[units of heat from an explosion] per square centimetre» that one had to «match» with «the bombs with those numbers». (Lifton and Markusen, p.272)

Although I very clearly do not want to give any judgement or, even worse compare the outrageous crimes of Hitler's men with other military actions in the Second World War, I, for the sake of a better understanding, do want to refer to some quotes of the crew members of the Enola Gay. The B-52 bomber from which the first atomic bomb on Hiroshima was thrown on the 6th of August 1945. These young men were «chosen» to accomplish one of the most important missions in this war. It was hoped for that showing such military strength and power, by bringing such extreme damage to the enemy, in just one blow would enforce the surrender of Japan and thus end the Second World War. There are, of course, some very obvious differences between the perpetrators of the Holocaust who followed the evil ideas of their leader and these men who combatted this same evilness and wanted to end the war. Yet, whatever we, from a moral or political point of view, think of this mission and its necessity, we have to admit that it was a costly one, and these young chosen men had to live with that. I have chosen to refer to them for pure scientific reasons : the similarity in the way they, on a very personal and emotional level distance and protect themselves from the human suffering caused by their action, in comparison with many of the quoted holocaust perpetrators, is striking. These men too, mainly talk about the technical aspects and the overall consequences of their mission. Taking pride in having played a decisive role in ending the war with Japan². Paul Tibbets, commander of the 509 th Battalion and pilot on the Enola Gay on its most important mission, about getting the assignment to wage the first atomic war-fare :

² In this context I deliberately do not refer to crew member Claude Eatherly, who allegedly suffered from extreme pangs of conscience. The true reasons for his behaviour have been strongly debated. Too many people have already deliberately misused or unknowingly misinterpreted and changed the facts. His sad life story will be left out of consideration

'Truthfully, I felt it more as a challenge. Proud ? Yes. I was delighted to be given that challenge ; to do something that nobody had done before and to make it successful.'
(Video)

Tom Ferebee, the man who released the bomb :

'It was a real good, clear day for bombing'. [«How was your reaction»] I think I said : well, it worked. So I was happy like, say it, all the work that had gone into it. You always had that feeling, when ... , although we had exploded one before in New Mexico, ... you still wondered if it

works airborne. ... So since it was the first time, naturally, I was happy it was over.' (Video)

They never thought about the consequences for the people far below them. To them too it was an assignment which they solved as a technical matter, using all their excellent qualities as soldiers, pilots and bombers. They got the task and tried to fulfil it as best as they could. Tom Ferebee on the question whether it had bothered him then or bothers him now that so many people [the interviewer talks about 160 000, the exact figure is debated] had died :

'No, it never has. I mean, ... just another flight I was asked to do, ... but if you do the job, you are asked to do, it, I mean, it is necessary ... I do not see it should bother you how many people you actually killed. Not that I just wanted to kill people. ... It just had to be done.' (Video)

Tibbets could not be bothered either :

'I did a job that I had been assigned to do. It was successful and I am delighted that it was. I did it as an act of patriotism as far as my country is concerned.' (Video)

FRAGMENTALIZATION

Within this technicalization each man had his own role. This is inherent, or better even envisaged by the military system. It was especially true in Nazi-Germany's ideological, military and police units. Many Nazi-perpetrators, therefore, raised the issue of merely being a small cog in a big machine to their own defense. Strictly speaking they were right. The hierarchy and organization were deliberately designed to fragmentize the killing process. No one dealt with the process from beginning to end, every man had just his little part to do, his little role to play. This diminished the feeling of personal responsibility. People felt like merely being an instrument. Hoess and Eichmann :

'The order had been given, and I had to carry it out.'
(Hoess, p.165)

«Es war den Auftrag den ich hatte. Ich hatte den Auftrag zu erfüllen.» «You must believe me, it was not something I planned, nor anything I'd have chosen.» (Malkin, p.215)

Other perpetrators, just like many other people under orders from the state, the government or military leaders feel

the same. Petrou, a Greek torturer, and Paul Delo, the executioner of the State Missouri, USA.

'They changed us into instruments. People without a will of their own. Who obey.' 'You were trained not to think.' (A.I. video)

'You have to realize that you yourself have not killed anyone and that you are just an instrument of the state'. (Trombley, p.217)

³ See remark on comparison earlier

Paul Tibbets, by the way, the American pilot on the Hiroshima raid³ used exactly the same phrase, as many Nazi perpetrators had done, about merely being a cog in the big machine. He explained what he meant.

'Another thing, I learned early in the war. I have never taken my acts in a wartime situation to be anything personal. It is completely impersonal. I am a cog in a piece of machinerie. I am supposed to do something because then somebody else can do something. It all works together to a common objective. I did not elect to start this thing. It had nothing to do with me but it touched my easy going life. My object was to do what I was supposed to do. My contribution to bring that thing to close as rapid as possible. That's the only way I ever looked at it.' (Video)

Perpetrators were given the impression that whatever they, personally did, it would not really make a difference in the end. They saw their involvement as technical, unpersonal. If they would not have gone along, someone else would have taken their place. Stangl :

'If I had sacrificed myself, if I had made public what I felt, and had died ... it would have made no difference. Not a iota. It would all have gone on just the same, as if it and I had never happened.' (Sereny, p.231)

Within this process, feelings could easily be pushed aside as people could distance themselves from the overall outcome of the process or their role. Feelings could then be considered inappropriate. Kramer :

*I felt nothing at all **because** I had received an order to kill these inmates the way I did.'* (Segev, p.283)

For some they were just orders from an «infallible leader», others really believed in them. Respectively,

Eichmann, Hans Hüttig, camp commander at Natzweiler, and Mengele.

'You must understand ... I was a soldier. Like you, I had orders to follow.' 'The order came down from the Führer himself.' 'There was nothing to be done.' (Malkin, p.231-232)

'I saw no reason to leave ; here it is necessary to put oneself in my position at the time : first of all I felt very well in the SS for reasons I have already explained. I felt even better after January 1933. As to the moral aspect of my work, well here the following has to be taken into account : I saw no reason why public enemies, and that is what they were, should not be detained in concentration camps. It was all perfectly legal, and more significantly, if we wanted Germany to go the way we thought was right, these people had to be locked away. Beside I often said to myself that unless we had won they would do the same thing to us. So I had nothing against the camps as such. The original idea had been to re-educate people. This could be best done through hard labour and strict discipline. Almost all of us had been brought up that way ourselves. I studied the camp's regulations and saw nothing wrong at times one could see rather appalling things. Some of us, in fact, treated inmates with excessive brutality, some were real sadists, like Karl Koch. I was not.' (Segev, p.188)

'One should do nothing to interfere with the great goal being sought : 'the triumph of the Germanic race.' (Lifton, p.310)

A QUESTION OF RESPONSIBILITY : THE CASE OF HOESS.

Hoess was camp commandant in Auschwitz. In prison he wrote his autobiography, a revealing piece of work. It gives an insight in the mind of a man responsible for the functioning of one of the biggest and most efficient death camps ever. He thought the order 'extra-ordinary and monstrous'. He ran 'hot and cold' all over when he witnessed a flogging, for the first time. Nevertheless he writes :

'Whether the reasons behind the extermination of the Jews was necessary or not was something on which I could not allow myself to form an opinion.' (Hoess, p. 162)

Hoess believed in the ideology and his Führer. More than anything else he wanted to be a good Nazi. He wanted to do a good job. The ideology he believed in painted the picture of strong and determined men. Compassion was considered a weakness, so Hoess too, pushed his feelings away. He admits to being guilty, but not for what he did to the Jews, not for what he represented, but for not being the man he should have been : hard and determined. He did not want to reveal his weaknesses and doubts. It had been imprinted in his mind that within the SS there was no room for weaklings. After meeting Eichmann and seeing his apparent determination, he said to have almost come to regard such emotions as a betrayal to the Führer. He regarded it to be his duty to set the right example. Knowing what his «responsibilities» were, what the significance of his posture was.

'I myself dared not admit to such doubt. In order to make my subordinates carry on with their task, it was psychologically essential that I myself appear convinced of the necessity for this gruesome harsh order. I had to exercise intense self-control in order to prevent my innermost doubts and feelings of oppression from becoming apparent. I had to appear cold and indifferent to events that must have wrung the heart of anyone possessed of human feelings. I might not even look away when afraid lest my natural emotions got the upper hand. I had to watch coldly while the mothers with laughing or crying children went into the gaschambers. My pity was so great that I longed to vanish from the scene : yet I might not show the slightest trace of emotion. I had to see everything - I had to do all this because I was the one to whom everybody looked.' (Hoess, p.173)

It has to be said that as a commander he took full responsibility. He blamed himself for the unnecessary maltreatments in Auschwitz. He said that he never sanctioned or approved of them but that, as the man in charge, he was responsible. For the execution of the Jews he never took responsibility. That were just orders. He only felt responsible towards his superiors for carrying out these orders. To judge on the order, he 'lacked the breadth of view'. He feels uncertain and responds contradictory on these questions. At one point he very reluctantly admitted that he now also saw that the extermination of the Jews was fundamentally wrong, but he nevertheless remained a convinced National-Socialist.

Reversal of values : doing good

Hoess was a good example of how values were reversed. Perpetrators seeking justification and moral comfort could easily find it in their distorted views of reality. If obedience is the highest, or even the only important value, then they indeed did no wrong. They just tried to do their jobs as well as they could. And they did, they indeed were obedient, loyal, and hard-working. And in their world, their view of reality, they were right, because that was what they did. Eichmann in an interview :

'Despite conscientious self-examination, I have to conclude in my own defense that I was neither a murderer nor a mass murderer ... I carried out with a clear conscience and faithful heart the duty imposed upon me. I was always a good German, I am today a good German and shall always be a good German !' (Malkin, p,82)

In a way he was right. In Hitler's definition, he had been a good German. It's just that, this type of 'being good, and being loyal' might not have been good and loyal in any other definition of the situation.

HEALING

Within these environments, torture and killing, the genocide on a whole population, became normal. The killing was medicalized and seen as a form of healing. Fritz Klein, a nazi-doctor, asked himself whether he could square his participation in killing with the Hippocratic oath ; he had sworn as a doctor.

'Of course I am a doctor and I want to preserve life. And out of respect for human life, I would remove a gangrenous appendix from a diseased body. The Jew is the gangrenous appendix in the body of mankind.' (Lifton, p.16)

The idea of torturing and killing as a form of purification is age-old. It was applied on a massive scale in the Middle Ages, when evil and satanic spirits were driven from the bodies of the witches by cruelty. During the nazi-period, the healing-killing combination became so normal that even the cruel and infamous medical experiments were nothing out of the ordinary. A nazi-doctor about Mengele.

'And the experiments that he performed - I have to repeat this again and again - they were nothing out of the ordinary in terms of the usual Auschwitz daily routine. His

experiments with twins were performed on human beings who had, in any case, been condemned to death.’ (Bar-On, p.21))

Doctors took this «one out of a million chance» to experiment on people. What was wrong with experiments ? The victims had been condemned to death anyway, and like this they had a chance to still contribute something to the world. Doctors conducting medical experiments even managed to convince themselves that they were doing something good, something special. Clauberg, one of the nazi-doctors :

‘I was able to perfect an absolutely new method of sterilization ... [which] would be of great use today in certain cases.’ (Lifton, p.277)

A HUMANE DEATH

‘Auschwitz’ simply was there and many perpetrators simply took it for granted. They convinced themselves that in the heart of the matter (considering the circumstances) they were doing good. Not just in the ideological definition of doing good : i.e. eliminating the enemies of the regime, but they also tried to point out that they were human, merciful and caring in the way they carried out the orders. The ultimate proof of their goodness and humanity is that they tried to make the killing as humane as possible. Eichmann found pride in his human caring. Had not he seen to it that the better type of gas was used ? Hoess, too, saw himself as a humane merciful and caring man :

‘I must admit that this gassing set my mind at rest, for the mass extermination of the Jews was to start soon and now we had a procedure. I always shuddered at the prospect of carrying out extermination by shooting, when I thought of the vast numbers concerned, and of the women and children. I was relieved to think that the victims too would be spared all these bloodbaths and that the victims too would be spared suffering until their last moment came.’ (Hoess, p. 165)

Although he in the same sentence, also summed up the advantages for those people who had to do the job. A difficult job, as he knew, from experience.

‘With the shooting many gruesome scenes are said to have taken place, people running away after being shot, the finishing off of the wounded and particularly of the women

and children. Many members of the Einsatzkommando's, unable to endure wading through the blood any longer, had committed suicide. Some had even gone mad. Most of the members of these Kommandos had to rely on alcohol when carrying out their horrible work.' (Hoess, p.165)

THE MERCY KILLINGS

What they are doing is soothing their conscience, probably not even being aware of the pangs of conscience. They almost ridiculously keep pointing to their goodness, their mercy, their helping people out of their misery, desperately wanting to believe it themselves. A member of RPB 101 :

'I myself shot six old people in the dwellings ; they were bedridden people who explicitly asked me to do it.' (Browning, p. 116)

Others are more conscious of their anxiousness to push away the guilt :

'I made the effort, and it was possible for me, to shoot only children. It so happened that the mothers led the children by the hand. My neighbour then shot the mother and I shot the child that belonged to her, because I reasoned with myself that after all without its mother the child could not live any longer. It was supposed to be, so to speak, soothing to my conscience to release children unable to live without their mothers.' (Browning, p. 73)

All the distortions of reality, whether conscious or unconscious, had the function to take away any feelings of guilt, regret and remorse. Explanations and putting the blame on the environment, superiors, peers and the duty to obey served the same purpose. They became a psychological reality. More than anybody else perpetrators fool themselves. Some perpetrators were true sadists, but this is probably a minority. Most were, in a way, honest and truthful men. It's just that they worked with all their might and all their good virtues for a malignant man, whom they trusted, an ideal in which they believed. Dr. Eduard Wirths is probably the most painful example of a good man who took a wrong course.

THE CASE OF DR. EDUARD WIRTHS.

Wirths was considered a kind, decent, polite, and honest man by the inmates of Auschwitz. He was compassionate and soft. He was revolted by Auschwitz but convinced by his father and brother to stay : ‘There is no place in the world where you can do as much good as in Auschwitz. Endure.’ (Lifton, p.401) Another Nazi-doctor stayed for the same reasons :

‘I thought that I could really accomplish something. When I would leave, I would not be able to do, no matter where I would go, so much in order to reduce the madness of this war.’ [My translation, AS] (Los, p.66)

Wirths really wanted to do good ; He was genuine in his concern and yet, despite or precisely because of that he took part. He even insisted on bringing the selections under medical control, and run them efficiently. The problem was that Wirths was an ardent Nazi and probably anti-semitic to a certain degree. He believed in the idea and believed in the Führer, yet he was appalled by what he saw in Auschwitz. He was convinced that Hitler did not know anything about this. Langbein, who had worked with Wirths as a prisoner doctor and knew him pretty well : ‘He probably needed this thought construction in order to justify for himself his membership in the National Socialist movement.’ (Lifton, p.43)

Lifton explains the participation of this warm and caring man in this cruel machine by the psychological phenomenon of doubling, of having two selves : an Auschwitz self and a human medical self. According to Lifton this phenomenon of doubling took place in most Nazi-doctors. Thanks to this doubling they could serve contradicting values and be cold and cruel at one moment and kind and caring at another. Wirths had two identities too, he did not just play two contradicting roles : he had two contradicting parts in himself. He fooled himself by granting both a parallel existence. With the same gesture that he saved some Jews from the gas chamber he condemned others. A truth which had to come out someday. It did. While Wirths tried to convince himself that thanks to him there were Jews still alive in Europe at all, the American officer to whom he surrendered thought otherwise. He greeted him and said : ‘Now I’ve shaken hands with a man who ... bears responsibility for the death of four million human beings.’ Wirths understood. That night he hanged himself. (Lifton, p.384)

In Auschwitz Wirths had changed, like many others. The extra-ordinary circumstances put him and others in a situation they had not been prepared for. The lie he upheld could not be maintained and towards the end of the war it came closer and closer to «exploding», while Wirths slid deeper and deeper into this web of complicity. Others, less genuine went through a more profound form of progressive criminalization, in which they were severely brutalized and became more and more corrupt.

Criminalization

Auschwitz changed people, it changed the perpetrators. Many of the family members who were interviewed said that they had noticed a change. Some perpetrators realized it themselves, like Hoess and a nazi-doctor, referred to as Ernst B. :

'I became a different man in Auschwitz.' (Hoess, p.123)

'So, then I got to thinking. There was this change in attitude that took place in me.' (Bar-On, p.16)

Johannes Hassebroeck, camp commander of Gross-Roden, idealized this change. Segev described what he said and meant : '«Most of those who came to the SS were just kids. The SS men made men out of them.» «'Härte gegen sich selbst' was to shoot one's own dog, for instance, or better still, stab it to death.» And this in fact was a frequent requirement according to him. 'Härte gegen sich selbst' involved more than physical daring, more than total and unconditional obedience at all times. It required inner strength to adopt the ideological concepts and ethic values of the SS, which often contradicted one's own moral and emotional norms and taboos. To be hard on oneself, then , at times meant to overcome one's own superego ; hardness on oneself thus became a main source for brutality against others. (Segev, p.23)

For some the brutalization brought forth unknown vices, like sadism, sexual satisfaction derived from violence and a lust for power :

'Usually I kept on hitting until I ejaculated. I have a wife and three children in Breslau. I used to be perfectly normal. That's what they've made of me. Now when they give me a pass out of here. I do not go home. I do not dare look my wife in the face.' (Arendt, p.454)

'They taught us to show power - we were the leaders. I was not just anybody anymore. It changed my life. I felt craving for power.' (video, AI)

This could, within specific circumstances happen to anyone, several of the perpetrators reported. They said that they had not known about these forces inside of them, and that they were ashamed and scared that «it» would come back. A Dutch Indonesian veteran said that since those days he preferred to avoid guns. Just in case.

For most the process of change is irreversible, for some however there seems to be a turning point.

Moment of exit

It would be interesting to see when and why perpetrators quit. What makes them, already a few steps on the way of the continuum of destructiveness (Staub, see above) stop. The further one got into it, the more difficult it would be to turn around, reconstruct the picture of reality and accept the full blow of its meaning and take the necessary steps to get out of it.

THE INITIAL SHOCK

For some the initial shock, known by almost all perpetrators, is enough to make them quit. For others it took a few more shots and a gruesome scene caused by their own actions which turns them sick. They did not get to the point where they could detach themselves from their own actions, and, after a while, found that they could not take it anymore. Two reports of members of RPB 101 :

'After I had shot the elderly woman, I went to [his sergeant] and told him that I was not able to carry out further executions. I did not have to participate in the shooting anymore ... my nerves were totally finished from this one shooting.' (Browning, p.66)

'I regularly had to lift him up and drag him forward.' [For his first victim he was given a very old man : he could not or would not keep up with his countrymen, because he repeatedly fell and then simply lay there.] 'Thus, I only reached the execution site when my comrades had already shot their Jews. At the sight of his countrymen who had been shot, my Jew threw himself on the ground and remained lying there. I then cocked my carbine and shot

him through the back of the head. Because I was already very upset from the cruel treatment of the Jews during the clearing of the town and was completely in turmoil, I shot too high. The entire back of my Jew was torn off and the brain exposed. Parts of the skull flew into sergeants Steinmetz's face. This was grounds for me, after returning to the truck, to go to the first sergeant and ask for my release. I had become so sick that I simply could not anymore. I was then relieved by the first sergeant.' (Browning, p.66)

A third man quitted from RPB 101 after he took up a conversation with a mother and her daughter who had been assigned to him. He learned that they were Germans from Kassel.

'I took the decision not to participate further in the executions. The entire business was now so repugnant to me that I returned to my platoon leader and told him that I was still sick and asked for my release.' (Browning, p. 67)

RECOGNIZING A VICTIM

Recognition of a victim can give a shock and suddenly make perpetrators experience something personal. Ernst B., a Nazi-doctor :

'One of the first weeks I was at Auschwitz, I was standing at the gate. I wanted to get into the camp, but these columns of prisoners were marching in, so I had to wait. You could not enter - they used to count prisoners - you just had to wait at the gate. I was standing up above to have a good look watching these men filing in, and suddenly, I saw someone. Even today I would swear it was Leo Oppenheim. He had been a schoolmate of mine, a very close friend, because our situations were very similar. So all I could think of was how I could get in touch with him.' (Bar-On, p.23-24)

'He was a very attractive young man. And now [in my dream] he had really deteriorated ... and he looked at me with a reproachful, beseeching expression ... sort of [saying], «it can not be possible that you stand there and I am ... [like this] ...» or more like a disappointed expression : 'how can you belong to those people ? That can not be you.' (Lifton, p.307)

B. declared further that the older he became the surer he was that this had not been his friend, although he embarked on a real search. B. was one of the few good doctors in Auschwitz. He was acquitted by testimonies of inmates who described him as 'a human being in a SS uniform'. (Lifton, p.303) The dream probably represented his pangs of conscience and feelings of guilt at having been there. It did not cause his acquittal however, but it might have come close.

A CHAIN OF EVENTS OR SPECIFIC EVENTS

For some perpetrators like the Indonesian torturer Usahmah, the fact of recognizing a victim, together with the chain of events in which he saw beastly, arbitrary cruelty made him realize what was going on and decided to quit and flee the country.

'In my own case (and I would consider it typical of the general attitude of an officer at the time) torture was regarded as a means to an end. The objective was to obtain a confession from the detainee, purely and simply. The authorities constantly enjoined on us the need to obtain confessions in order to save lives of military personnel who might be in danger of attack by revolutionary groups. There was a concept of urgency in all confessions. However, subsequently the idea began to lose its force and changed into application of torture for its own sake, as part of a routine, and also as an act of vengeance against the detainee. I think that the degeneration began during 1972, and this was also when I began to feel it.

Then a specific incident took place which had a great impact on me. [...] When the Major caught sight of the detainee, who was led in by two soldiers, he seemed to suffer a nervous attack. He ran up to the detainee, shouting loudly at him and at the same time pushing him forward with a hand on his back. The prisoner, whose hands were tied behind his back, was hooded and could not see, but, responding to the action of Major Vázquez, began to hasten his steps and eventually to run. Major Vázquez steered him toward a pillar which was approximately forty centimetres thick. The detainee ran and dashed himself violently against the pillar, receiving cuts and fractures'. (Horison)

Ortega, a Columbian killer, realized what he was doing when his girlfriend left him after she learned about his work.

'Now looking back I think she was the one who opened my eyes, because if I had continued like this I would have been able to kill my own brother in law, who was a communist.' (De Jonge)

Looking back

How do perpetrators, out of the grip of the charismatic leader, far away from the strict discipline and cruel punishments and the threat of their superiors, long after the actual crimes have been committed, look back at the events ?

Some never really realized what they had done and just kept repeating that they merely followed orders and had nothing to do with the pain of the victims. Others were stuck with the painful memories of what they had done, of what they had become under these conditions. Shame, remorse, regret can all be consequences. Although it might take years before these feelings present themselves :

'I must say that at the time we did not reflect about it at all. Only years later did any of us become truly conscious of what had happened then ... Only later did it first occur to me that had not been right.' (Browning, p.72)

It's not only the realization of that what they had done but sometimes much more the horror of not knowing where «it» came from : how they could have done, what they did. A Dutch Indonesian veteran went back to Indonesia with his son and recounts from his diary what happened. After accounting a story in which he had thrown two dead Indonesians into a river :

'So that's how it went. That's what I've done. Now I can not even imagine that I have done a thing like that. But I have written it down myself in my diary.' (Glissenaar, p.51)

It had even come worse. Surrounded by a war situation combined with all the fear and anger he admitted having committed an even worse atrocity himself :

'I myself have unfortunately been involved in [atrocities] aswell. A dangerous situation ... a difficult assignment ... it was scaring ... surrounded. Yes, and then the soldiers

who were around started saying 'what a bastard' and someone else kicks him ... and then, it came to the point where I said : 'shoot him.' It is, I must say, the worst day in my life. A day I shall never forget. I do not understand how I ever came to get this far. In scaring situations, we can do things we would have never expected.' (Video) [my translation, AS]

Some perpetrators are haunted by painful memories or nightmares. Like Petrou and Ortega, a Greek torturer and a Columbian killer in two sequential reactions on how they look back on their past and how they feel about it now.

'They changed us into instruments. People without a will of their own, who obey. It left us with the memory of having been an animal.' (Video, AI)

'I often have night-mares. I dream of the captain and the people I have killed. Look, I dress in black now, because of all that has happened. I feel guilty, but I can not get the people I have killed back to life. Maybe I find rest/ peace with a woman and ... I am a convinced catholic and every day I pray to God that He'll help me. I am not afraid of being killed, if death comes it is welcome....'

If a military coup d'etat takes place, they are modernizing and growing, I hope to make up for the things I've done, and I'll join an armed group and fight the military.' (De Jong)

THE INEXORABILITY OF A WORKING CONSCIENCE

Vernado Simpson is one of the perpetrators who never recovered from what he did. Simpson became reclusive, extremely fearful, and somewhat paranoid. Nightmares had become so frequent that he was afraid of going to sleep. He was diagnosed as suffering from a chronic and severe post-traumatic stress disorder. He had been one of the soldiers of Charley Company, who on the 16th of March of 1968 entered the Vietnamese town, My Lai. They had expected it to be full of enemy soldiers and had the order of wiping out the whole city. However, there turned out to be no enemy soldiers in the town, just elderly people, women and children. Charley Company under the commandment of Calley started to round up the people anyway. Having been brutalized by the war, the soldiers went blank and massacred the whole town. 128 people (unofficial numbers go as high as 500) were killed. Simpson recounts :

'That day in My Lai, I was personally responsible for killing about 25 people. Personally. Men, women. From shooting them, to cutting their throats, scalping them, to ... cutting off their hands and cutting out their tongue. I did it. I just went. My mind just went. And I was not the only one that did it. A lot of other people did it. I just killed. Once I started, the ... training, the whole programming part of killing, it just came out. ... It just came. I did not know I had it in me. ... I had no feelings or no emotions or no nothing. No direction. I just killed.' (Bilton, p.7)

He has nightmares every night. He can not get the pictures out of his mind. Faces in the streets remind him of that day, remind him of his victims. In 1977, his ten-year old son was accidentally killed by a bullet :

'I was in the house. And I came out and picked him up. But he was already dead ... he was dying. He died in my arms. And when I looked at him, his face was like the same face of the child that I had killed. And I said : This is the punishment for me killing the people that I killed.' (Bilton, p.6)

How can you forgive ? You know, I can not forgive myself for the things I did. How can I forget that - or forgive ? There's a part of me that's kind and gentle. There's another part of me that's evil and destructive. There's more destructiveness in my mind than goodness. There's more wanting to kill or to hurt than to love or to care. I do not let anyone get close to me. The loving feeling and the caring is not there. That was caused by My Lai, the war. My feelings and the way I feel and the way my life is.

Yes I'm ashamed, I'm sorry, I'm guilty. But I did it, you know. What else could I tell you ? It happened. It can happen if you go to war. Those are the type of things that will happen and can happen to anyone ... ' (Bilton, p.8)

Only a few years earlier in an interview he had said, what most perpetrators say. 'I was under orders. They can not punish me for that. I did not like it but, I did not decide.' He just was not convinced enough to have an as quiet and as peaceful a life as many other perpetrators, especially as many Nazi war criminals. To them the reality of the human suffering they had caused never really entered their minds. Too many still do not seem to «understand» what it

was all about, pleading for their own lives. In his last statement Eichmann for example said that 'his hopes for justice were disappointed ; the court had not believed him, though he had always done his best to tell them the truth. The court did not understand him : he had never been a Jew-hater, and he had never willed the murder of human beings. His guilt came from his obedience, and obedience is praised as a virtue. His virtue had been abused by the Nazi leaders. He was a victim, and only the leaders deserved punishment. «I am not the monster I am made out to be. I am the victim of fallacy».' (Arendt, p,247)

Conclusion

This realization combined with the shame and remorse of what they had done seems to be reserved to only a few. Probably most perpetrators will never admit what they have done, not to others, but neither to themselves. And if they do, they often see their actions as disconnected from the suffering they caused. Relating to this suffering and taking the responsibility for their own role however small will, I guess, result in an unmanageable guilt. Human resilience, striving for sanity, will probably prevent them from ever really knowing. Psychological techniques such as rationalizing and justifying the overall process and goals, minimizing their own roles, and constructing a 'separate reality' in which euphemisms and dehumanizations become more real than reality itself, are used. As a consequence, values are reversed and undesirable and unwanted emotions such as pity, remorse and guilt are fended off. Perpetrators are trained to block them out. They never let the reality of the human suffering caused, interfere with their role in the process, with the technical, organization or practical problems they have to solve. They merely concentrate on the execution of the order. Never thinking any further.

Whatever our answer is to the horror of a crime (such as the Holocaust) or the justification of a deathly mission (the Hiroshima and Nagasaki flights) and whatever we think of the responsibility and guilt of the people involved. The truth is that they never thought about the direct human consequences of their actions. They banned the reality of human suffering from their minds. That was the only possible way they could deal with it themselves. The magnitude of the horror is more than anyone can take. Eichmann allegedly once said that hearing about the death of one man is a tragedy, the deaths of 100 men a disaster, but the

deaths of five million mere statistics. A sad and dangerous truth. Our capacity for selective perception, for blocking out emotions, rationalizing doubts and our continuous adaptation to all new situations, makes it possible for us to do almost anything, without ever letting the true meaning get to us. The reality is as real as we let it be. According to T.S. Elliot : 'Human kind cannot bear very much reality.' Perpetrators, more than anybody else seem to have become masters in protecting themselves from horrible and unbearable realities. Even if they brought these about themselves.

REFERENCES

- *Arendt (H.). **Eichmann in Jerusalem**. Penguin Books, London, 1964.
- *Arendt (H.) **Origins of totalitarianism**. A Harvest (HBJ) Books, New York, 1973
- *Bar-On (D.). **Legacy of silence : Encounters with children of the Third Reich**. Harvard University Press, Cambridge, 1989.
- *Bilton (M.), Sim, (K.). **Four hours in My Lai**. Viking, London, 1992.
- *Browning (C.R.). **Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final solution in Poland**. Aaron Asher Books, New York, 1992.
- *Fanon (Franz) **The wretched of the earth**. Grove Press, New York, 1963.
- *Gibson, (T.J.), Haritos-Fatouras (Mika). 'The education of a torturer'. **Psychology Today**, nov 1986, pp 50-58.
- *Glissenaar (J.). **Terug naar Java**. Aalsmeer, 1992.
- *Harper's. Confessions of a state terrorist. June 1985. p.15-17.
- *Hawk (D.) Tuol Sleng extermination centre. **Index on Censorship** 1/85. p.25-31
- *Hoess (R.). **Commandant of Auschwitz**. World, New York, 1959.
- *Horison. **Notes of personal experience from Ustasmah**. vol 4, number 8, Aug, 1969.
- *Kelman (H.C.). **Crimes of obedience**. Yale University Press, New Haven, 1989
- *Kogon (E.). **Der SS-staat**. Wilhelm Heyne Verlag, München, 1974.
- *Lifton (R.J.) **Nazi doctors'**, A.W. Bruna en zoon, Utrecht/Aartselaar, 1987
- *Lifton (R.J.), Markusen (E.) **The genocidal mentality - Nazi holocaust and the nuclear threat**. Basic Books, Inc. Publishers, New York, 1990.

- *Los (C. J.) **Dr. Eduard Wirths**, Antos, Baarn, 1976.
- *Malkin (P.Z.), Stein (H.). **Eichmann in my hands**. Warner Books, New York, 1960.
- *Milgram (S.). **Obedience to authority**. Harper Torchbooks, New York, 1969.
- ***Onze wereld**. Interview met de Colombiaanse huurmoordenaar Daniel Gonzalez Ortega. Jan. 1988
- *Segev, (T.). **The commanders of Nazi concentration camps**. UMI dissertation informationservice, 1990.
- *Sereny, (G.). **Into that darkness : from mercy killing to mass murder**. Andre Deutsch,1994.
- *Speer (Albert). **Spandau :secret diaries**. Mac Millan Publishing and Co, New York, 1976.
- *Staub (E.).**The roots of evil**. Cambridge university press, Cambridge, 1989.
- *Trombley (S.). **Draaiboek voor de dood**. Forum, Amsterdam, 1993.

Videos :

- Amnesty International : **Your neighbours son**
- Kiers, Roelof ,**'God wat hebben we gedaan ?'** VPRO,1981.

POLLEFEYT Didier,
(KU-Leuven)

Voorbij afschuw en verschoning.

**Een antropologisch, wijsgerig en
ethisch onderzoek naar
verschillende paradigmatische
benaderingen van het kwaad van
Auschwitz als aanzet tot een ‘be-
vreemdende’ theologie van het
heilige.***

Vol. I : XXXIX +170 p. ; Vol. II : p. 171-412; Vol. III :
p. 413-629, Proefschrift tot verkrijging van de graad
van Doctor in de Godgeleerdheid.

Promotor : Prof. Dr. R. Burggraeve

Samenvatting

De holocaust vormt voor theologen vaak een aanleiding om de ethische dimensie van de joods-christelijke religie op de voorgrond te plaatsen en zelfs om de religie tot haar ethische dimensie te herleiden. In dit proefschrift wordt op grond van een fundamenteel-moraaltheologische reflectie op de verhouding tussen theologie en ethiek onderzocht in welke mate deze reductiepoging al dan niet gerechtvaardigd is. Uit dit onderzoek zal blijken of en hoe de theologie nog een eigen bijdrage kan leveren tot het actueel maatschappelijk debat omtrent preventie van racisme en genocide.

In het eerste, ethische deel van deze studie wordt een ‘etho-analyse’ van het kwaad van Auschwitz ontwikkeld. Aan de hand van de wetenschapsfilosofische notie ‘paradigmastrijd’ (Kühn) worden drie benaderingen van het kwaad van Auschwitz onderzocht op hun conflicterende antropologische, filosofische en ethische vooronderstellingen.

In het eerste hoofdstuk wordt het ‘paradigma van de diabolisering’ bestudeerd. In deze interpretatie staat het *immoreel*

*Samenvatting van het proefschrift tot verkrijging van de graad van Doctor in de Godgeleerdheid. (KU-Leuven)

karakter van het nazisme voorop. De afschuw voor de holocaust leidt er tot een manicheïstische opdeling tussen goed ('wij') en kwaad ('zij'). Uit onze kritiek blijkt niet alleen dat deze voorstelling een manier is om zich op strategische wijze vrij te pleiten van het kwaad, maar tevens een reproductie is van de manicheïstische schema's waarop het nazisme zelf berustte.

In het tweede hoofdstuk wordt het 'paradigma van de banalisering' doorgelicht. Hierin staat de *amoraliteit* van het nazisme centraal. In deze interpretatie is het kwaad niet het gevolg van een overtreding van de wet, maar van de totale gehoorzaamheid eraan en is de holocaust niet een mislukking, maar een produkt van de moderne beschaving. Uit onze kritiek blijkt echter dat de holocaust eerder dan de uitkomst van de moderniteit, de pervertering ervan is en dat de gehoorzaamheid eerder de buitenkant dan de binnenkant vormt van het kwaad.

In het derde hoofdstuk wordt het 'paradigma van de ethisering' ontleed. Hierin wordt het *morele* karakter van het nazisme beargumenteerd. In deze interpretatie worden de nazi-misdaden niet begrepen vanuit de immoraliteit of vanuit de morele onverschilligheid, maar verklaard binnen het kader van een nieuwe, uiterst rigoureuze 'ethische' constructie die bovendien werd opgetrokken met bestaande materialen uit de westerse moraal. De 'nazi-ethiek' kan aantonen hoe gewone mensen kwaad kunnen doen zonder op te houden zichzelf als ethische wezens te beschouwen. Uit onze kritiek blijkt echter hoe de lezing van het nazisme in ethische categorieën leidt tot een verschoning van het kwaad en uitmondt in ethisch relativisme en machtspositivisme.

In het tweede deel van dit proefschrift komen wij op grond van de ontvouwde etho-analyse van het kwaad tot een theologisch onderzoek naar de dragende grond, de toetssteen en de wenkende horizon van een ethisch leven in christelijk perspectief.

In het vierde hoofdstuk wordt 'voorbij de paradigmastrijd' een geïntegreerde en christelijke visie op het kwaad ontworpen. Met de notie 'dagelijkse ondeugden' formuleren we een alternatief voor bovengenoemde interpretaties van het kwaad en komen we op het spoor van de alledaagse, zelfbedriegende mechanismen die de binnenkant van het kwaad vormen. In het zelfbedrog praat men zichzelf vanuit de drang naar zelfrechtvaardiging en vanuit de angst voor verwerping door anderen en zichzelf, 'goede' redenen aan waardoor men in het

doen van het kwaad zijn identiteit en authenticiteit als ethisch wezen staande tracht te houden. Wij ontwikkelen de these dat het kwaad niet ten gronde aangepakt kan worden, wanneer men 'in naam van Auschwitz' exclusief de dwingende, uitwendige kracht van de ethiek benadrukt, zonder tegelijk aandacht te besteden aan wat het ethisch leven van binnenuit schraagt en overschrijdt. Wanneer men zich enkel op een 'hard' ethisch standpunt plaatst, riskeert men de angst voor verwerping alleen maar te verhogen en dwingt men de falende mens in een opstelling die precies het kwaad van Auschwitz heeft voortgebracht, namelijk een defensieve houding waarin men via het zelfbedrog zijn zondige daden op krampachtige wijze tracht in overeenstemming te brengen met zijn primordiale verbondenheid met het goede. Paulus' kritiek op de zelfrechtvaardiging door de wet daagt ons uit om de christelijke ethiek opnieuw uitdrukkelijk te verbinden met de transcendentiebron ('genade') waaraan ze zich voedt en de transcendente horizon waardoor ze wordt vooruitgeroepen ('verlossing').

Uit het vijfde hoofdstuk blijkt hoe precies deze inbedding van de ethiek de grondvoorwaarden creëert waardoor de vreemdeling in een andere hoedanigheid kan verschijnen dan als een existentiële bedreiging, met name als een uitnodiging tot ethische groei en als een geschenk van God. Tegen het ethisch relativisme in ontwikkelen wij op grond van het onderscheid tussen sacrale geslotenheid en bevrijdende openheid, de stelling dat in het vermogen om het vreemde te verwelkomen een transnarratief criterium kan gevonden worden voor de ethische appreciatie van mensen en systemen. De paradox van het christelijk geloof bestaat precies hierin : enkel wanneer wij in de vreemdeling de Messias (h)erkennen, kunnen wij zoals de Messias worden voor de vreemdeling.

Didier Pollefeyt (°Menen, 1965) is baccalaureus in de Wijsbegeerte, licentiaat in de Godsdienstwetenschappen en de Godgeleerdheid. Sinds 1995 is hij bij het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (N.F.W.O.) postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de Afdeling Moraaltheologie van de Faculteit Godgeleerdheid (K.U.Leuven).

Prof. A-M.
Schaerlaekens
Professor Katholieke
Universiteit Leuven

Literatuursuggesties voor de leerkracht Nederlands en een selectie van Nederlandse jeugdboeken in verband met de jodenvervolging en de Tweede Wereldoorlog.

In de rand van de werkzaamheden rond het pedagogisch dossier «Auschwitz en het Derde Rijk» verzamelde Prof. Dr. A-M. Schaerlaekens literatuursuggesties voor de leerkracht Nederlands en een selectie van jeugdliteratuur in verband met de tweede wereldoorlog en de jodenvervolging. Deze lijst streeft geen volledigheid na maar vormt een ondersteuning voor de leerkracht of kan aangewend worden bij aankoop in de boekhandel of uitlening in de bibliotheek.

I. Suggesties voor de leerkracht Nederlands :

- *Dichter bij Anne*. Leopold, Den Haag, 1985, 127 pp.
Deze bundel bevat een aantal gedichten door hedendaagse auteurs, allemaal opgedragen aan Anne Frank.
- Bouhuys, Mies, *Anne Frank is niet van gisteren*. Amsterdam, Bert Bakker, 1982.
- Chagoll, Lydia, *Moordende wals*, Epso, Berchem, 1995.
- Claus, H., *Het verdriet van België*.
- Coppens, Thera, Dagboek. In : Coppens, Thera, *Trappen om vooruit te komen*, Haarlem, Holland, 1986, p. 14.
- De Loo, T., *De tweeling*.
- Dubbelman, J.E., *Vooroordelen veroordeeld : feiten tegen vooroordelen over buitenlanders*. Anne Frank Stichting, Amsterdam, 1983, 71 pp.

Het aantal paginas per behandeling van een vooroordeel is maximaal twee en bevat prima materiaal om aan de leerling als leestekst voor te leggen.

- Flinker, Mozes, *Dagboek van Mozes Flinker : 1942-1943*. Amsterdam, Amphora Books, 1985.
- Frank, Anne, *Het achterhuis. Dagboekbrieven van 14 juni 1942 tot 1 augustus 1944*. Contact, Amsterdam, 1982, 273 pp., of een recentere uitgave.
- Gies, Miep, *Herinneringen aan Anne Frank*. Amsterdam, Bert Bakker, 1987.
- Hannam, Charles, *Karl, joodse jongen in Nazi-tijd*. Amsterdam, Van Goor, 1979.
- Hermans, Louis, *Schoon herenhuis met hof te koop*. Antwerpen, C. de Vries-Brouwers, 1983.
- Hilarova, Dagmar en Diekman, Miep, *Ik heb geen naam*, Leopold, Den Haag, 159 pp.

De gedichten die de 15-jarige Dagmar Hilarova maakte in het concentratiekamp Theresiënstadt, werden door Miep Diekman verwerkt tot dagboekfragmenten over het kamp-leven.

- Minco, Marga, *De val*. Bert Bakker, Amsterdam, 1983.
- Minco, Marga, *De glazen brug*. Bert Bakker, Amsterdam, 1986.
- Minco, Marga, *Het bittere kruid. Een kleine kroniek*. Bert Bakker, Amsterdam, 1990.

In binnen- en buitenland unaniem geprezen als een menselijk document van uitzonderlijk gehalte.

- Mulisch, H., *De aanslag*.
- Mulisch, H., *De ontdekking van de hemel*.
- Nicholson, Mike, *Raoul Wallenberg*. Leuven, Infodok, 1989.
- Oberski, Jona, *Kinderjaren. Een novelle*. BZZTôH, 's Gravenhage, 1984, 104 pp.
- Olthuis, Theo, Voor Anne F. IN : Olthuis, Theo, *Het geluid van vrede*. Amsterdam, Ploegsma, 1992, p. 12.
- Primo Levi, *Is dit een mens ?* Meulenhoff, Amsterdam, 1987, 29 pp.

Dit, en ander vertaald literaire werk van Primo Levi, wordt internationaal gewaardeerd als doordringende en aangrijpende getuigenis. De auteur was tewerkgesteld in het werkkamp IG Farben Monowitz dat deel uitmaakte van het kampencomplex Auschwitz-Birkenau.

- Rhue, Morton, *De Golf*. Sjaloom, Utrecht, 143 pp.

Dit is een romanbewerking van een beroemd televisiespel, gebaseerd op gebeurtenissen die werkelijk plaatsvonden in een highschool in California naar aanleiding van een geschiedenisles over het nazisme.

- Rol, Ruud van der, *Anne Frank*. Kampen, La Rivière & Voorhoeve, 1992.
- Ruyslinck, H., *Wierook en tranen*.
- Schmidt, Annie M.G., Niks aan de hand. In : Vries, Beccy de, *Uitverkoren*, Amsterdam, Querido, 1979, p. 155.
- Sender, Ruth Minsky, *Riva Minska nr. 55082*. Zeist, Christoffoor, 1987.
- Vos, Ida, *Anne is er nog*. Den Haag, Leopold, 1986.
- Vos, Ida, *Witte zwanen, zwarte zwanen*. Den Haag, Leopold, 1992.

II. Suggesties voor jeugdboeken :

- Aaron, Chester, *Gideon*, Van Holkema & Warendorf, Houten, 1983, 149 pp.
- Asscher-Pinkhof, Clara, *Sterrekinderen*. Den Haag, Leopold, 1982.
- Banen, Jan, *Kinderen uit één straat : 1940-1945*. Weesp, Van Holkema & Warendorf, 1985.
- Banen, Jan, *Waar zijn mijn ouders ?* Tilburg, Zwijsen, 1992. Coster, Kitty, *Rachel, een meisje zoals jij*. Den Haag, Kruseman, 1982.
- Coster, Kitty, *Rebecca*. Den Haag, Kruseman, 1983.
- Daniels, Fred, *Schimmen in het duister*. Antwerpen, C. de Vries-Brouwers, 1988.
- Dubbelboer, B., *Joël en de veenheks*. Antwerpen, Facet, 1990.
- Evenhuis, Gertie, *Wij waren erbij*. Amsterdam, Van Goor, 1990.
- Fuchs, Ursula, *Emma*. Haarlem, Holland, 1981.
- Gutman, Claude, *Het lege huis*. Hasselt, Clavis, 1992.
- Hautzig, Esther, *De eindeloze steppe*. Amsterdam, Leopold, 1987.
- Heerze, Jan, *Februari '45*, Baarn, Bosch & Keuning, 1975.
- Heylen, Maria, *Het meisje met de ster*. Antwerpen, Standaard, 1982.
- Heylen, Maria, *Reis naar het verleden*. Antwerpen, Standaard, 1987.
- Innocenti, Roberto, *Roosje Weiss*. Doornik, Casterman, 1985.
- Jong, Harm de, *Dood spoor*. Amsterdam, Van Goor, 1990.
- Joustra, Job, *Het verraad*. Kampen, La Rivière & Voorhoeve, 1990.
- Kok, Bert, *Aan het goede adres*. Utrecht, Sjaloom, 1985.
- Korschunow, Irina, *Hij heete Jan*. Querido, Amsterdam, 1985.

- Korschunow, Irina, *Hij heete Jan*. Querido, Amsterdam, 121 pp.
- Lacq, Gil, *Kinderen in de oorlog*. Amsterdam, Van Goor, 1981.
- Laenen, Gie, *Paultje, ze gaan weer vechten*. Tielt, Lannoo, 1978.
- Laird, Christa, *De Schaduw van de muur*. Rotterdam, Lemniscaat, 1990.
- Lazar, Auguste, *De brug*. Leopold, 's Gravenhage, 159 pp.
- Levoy, Myron, *Alan en Naomi*. Amsterdam, Querido, 1980.
- Lowry, Lois, *Gouden sterren*. Tielt, Lannoo, 1992.
- Maecker, Gudrun, *Toen de Nieuwe Tijd begon*. Tilburg, Zwijzen, 1987.
- Menger, Truus, *Toen niet, nu niet, nooit*. Den Haag, Leopold, 1982.
- Meter, Leo, *Lieve Barbara*, Kampen, La Rivière & Voorhoeve, 1989.
- Michiels, Tilde, *Vriendschap voor altijd ?* Haarlem, Holland, 1990.
- Mulder, Tiny, *Gevaarlijk ijs*. Den Haag. Leopold, 1987.
- Orlev, Uri, *Het eiland in de Vogelstraat*. Baarn, Fontein, 1985.
- Orlev, Uri, *Loden soldaatjes*, Baarn, Fontein, 1988, 210 pp.
- Orlev, Uri, *De man van de andere kant*. Barn, Fontein, 1989.
- Ossowski, Leonie, *Ster zonder hemel*. Amsterdam, Wildeboer, 1985.
- Pelgrom, Els, *Kinderen van het Achtste Woud*. Amsterdam, Kosmos, 1979.
- Poel, J.F., van der, *Tussen sikkels, hamer en hakenkruis*. Utrecht, De Banier, 1991.
- Recheis, Käte, *Ga naar huis en vergeet alles*. Westfriesland, Hoorn, 1982, 99 pp.
- Reiss, Johanna, *De schuilplaats*. Amsterdam, Querido, 1974.
- Reuter, Elisabeth, *Judith en Lisa*. Antwerpen, C. de Vries-Brouwers, 1988.
- Richter, Hans Peter, *Hij was mijn buurjongen*. Amsterdam, Ploegsma, 1981.
- Schollak, Sigmar, *Het meisje uit Harry's straat*. Tilburg, Zwijzen, 1983.
- Schulenberg, Bodo, *Markus en de Golem*. Antwerpen, C. de Vries-Brouwers, 1988.
- Serrailleur, Ian, *Het zilveren zwaard*. Hoorn, Westfriesland, 1980.

- Sevela, Ephraim, *Waarom er geen hemel op aarde bestaat*. Antwerpen, C. de Vries-Brouwers, 1986.
- Tock, Annelies, *Wachten op Elise*. Averbode, Altiora, 1991.
- Vos, Ida, *Dansen op de brug van Avignon*. Den Haag, Leopold, 1989.
- Vries, Anke de, *Belledone Kamer 16*. Rotterdam, Lemniscaat, 1977.
- Vries, Anke de, *Een vijand als vriend*. Tilburg, Zwijzen, 1992.
- Vries, Beccy de, *Uitverkoren*. Baarn, Fontein, 1984.
- Wild, Margaret, *Het feest kan beginnen*. Doornik, Casterman, 1991.

Joden uit het Antwerpse verbannen naar het Zuid- Limburgse Zepperen (1941) *

* Hoofdstuk overgenomen en herwerkt uit **Zepperen in Twee Grote Oorlogen**, Remacluskring, Zepperen, 1994, pp. 183-190.
Met oprechte dank aan de Remacluskring te Zepperen.

De vervolging van het joodse volk na de uitzwerming over Amerika, Europa en elders is een eeuwenlange geschiedenis. Het Duitse nationaal-socialisme stootte vanaf 1933 het joods «ras» uit de maatschappij. Een geleidelijk harder wordende reeks wetten leidde naar de *Endlösung* of eindoplossing : de deportatie naar nazi-concentratie- en -vernietigingskampen, waar de dood wachtte. Reeds voor de Duitse inval in Polen in september '39 emigreerden of vluchtten vele leden van de daar talrijke Joodse gemeenschap ondermeer naar ons land.

Velen strandden in Antwerpen, waar ze in mei '40 door de oorlogsgebeurtenissen werden ingehaald. De politie-maatregel van 12 november '40, uitgevoerd vanaf eind december, verplichtte de evacuatie, concreet de «verbaning», van Joodse burgers via het Antwerpse Zuidstation naar een vijftigtal gemeenten in Limburg, meestal langs een spoorlijn gelegen.

¹ Frans Keersmaekers, *Joden te Kwaadmechelen. Inleiding tot de Holocaust. 1 februari - 4 december 1941*, Ham, 1992. Zie ook Gert Lilienthal, *Polizei ! Aufmachen ! Herinneringen aan de Nazi-terreur en de Duitse bezetting*, Mechelen, 1993.

Ze mochten één valies meenemen en moesten zich dagelijks op het lokale gemeentehuis aanmelden om eventuele onderduiking te verhinderen ¹.

In het vreemdelingenregister van Zepperen werden op 11 januari '41 tweeëndertig personen ingeschreven *draggers van uitwijzingsbevelen*.

Daarbij waren 22 statenlozen en van Poolse oorsprong, en 10 van Poolse nationaliteit, afkomstig van Antwerpen, Berchem en Borgerhout. In april '41 zijn ze weer vertrok-

ken naar Antwerpen en uitzonderlijk ook een tweetal naar Genval².

Een dertigtal Poolse joden afkomstig uit Antwerpen, Berchem en Borgerhout kwamen op zaterdag 11 januari '41 te Zepperen aan. Ze keerden drie maanden nadien terug naar Antwerpen.

Dat gebeurde op zaterdag 19 april met de trein van 7.08 u. in het station van Ordingen : *een bijzondere wagon zal gehecht zijn aan dezen trein om de uitgewezen op te nemen.*

Uit de lijst van de vluchtelingen³ vernoemen we slechts enkele gezinnen, met vermelding van het nummer van het deportatietransport naar de nazi-concentratie- en -vernietigingskampen⁴ :

De 39-jarige weduwe Scheindla Wolfowicz⁵ en haar elfjarige dochtertje Ursel Fromer kwamen in '33 vanuit Dortmund in Brussel aan. Haar man Abraham Fromer was bleker van beroep en stierf in '39. Ze verbleven in Zepperen tot 19 april '41 bij Armandus Coopmans in de Eynestraat en, vanaf 6 maart, in het huis van Jos Vananroye in Gippershoven. Hun adres te Genval was Belle-vue 12, hun adres in Antwerpen Kipdorpevest 11.

Beiden leefden gedurende twee jaren ondergedoken in Schaarbeek maar werden na verklipping via het transitkamp van de Dossin kazerne te Mechelen op 7 juni '44 naar Auschwitz gedeporteerd op 31 juli met het laatste konvooi 26 onder de rangnummers 173 en 174. Scheindla of Sacha werd einde oktober '44 naar het commando Wilischtal van het concentratiekamp Flossenbürg, overgebracht. Ze werd daar bevrijd door de Sovjets op 10 mei '45 en keerde terug naar België op 11 juni.

Haar dochtertje Ursula stierf zeer waarschijnlijk in Auschwitz tussen begin augustus en nieuwjaar '44.

Nog in 1981 werden inlichtingen gevraagd door Evelyne Handel uit Luik, een nichtje van Scheindla, die meldde dat haar tante intussen was overleden⁶.

Een groepje met vrouw Esther Balsam, 40 jaar, Mirl Malia Balsam, 38 jaar, en de negenjarige Martin Apter verbleef bij de weduwe van Henri Paesmans, Eynestraat 30. Hun adressen in Berchem luiden Moorslede 29, Thaliastraat 28 en Euterpastraat 10. Ook de man Chaskel Apter, 42

² Sint-Truiden, Stedelijk Archief, Gemeente Zepperen, 547/21 Vluchtelingen. Ook : *Inlichtingsbulletijn openbare veiligheid* (Vremdelingenregister) 1926-1955. Van de volwassenen is telkens een paspoortfoto bewaard.

³ Vereniging van Joodse Weggevoerden in België. Dochters en zonen der deportatie vzw., 01.09.91. Brieven Auschwitz-stichting, H. De Schamphelleire, Brussel, 06.12.93 en 2.10.94 : *Alphabetische lijst van de personen voor het merendeel Israëlieten, gedeporteerd met de konvoien vertrokken tussen 4 oogst 1942 en 31 juli 1944 uit het verzamelmkamp te Mechelen*, 3 dl., z.p., 1954. Brief Centraal Beheer van Joodse Weldadigheid en Maatschappelijk Hulpbetoon v.z.w., Antwerpen, 20.12.1993.

⁴ De andere vluchtelingen : Gezin met vader Mozes Treff, 54 jaar (°Dukla 14.01.1887) 20ste transport, moeder Esther Liderberger, 44 (°Wisnick 18.03.1897), kinderen Deborah Slata, 19 (°Berlijn, 25.12.1922) 2 en Lia, 17 (°Berlijn 05.11.1924) en verwante Fanny Treff, 58 (°Hannover 19.01.1883) 20ste transport. Ze verbleven bij Guillaume «Poei» Coopmans Peters aan de Bergstraat 4. Adres in Antwerpen : J. Bilmeyerstraat 17. Mendel Safir, 64 (°Iwanowka 05.09.1877) 12de transport en vrouw Fanny Braun, 58 (°Hannover 19.01.1883) 12de transport. Ze verbleven in de Dekkenstraat bij Jozef Houbrechts. Adres in Borgerhout : Gitschotellei 192.

⁵ Scheindla Wolfowicz, (°Lodz 21.07.1902 of Lissmanstadt 10.08.1912). Ursel Fromer (°Dortmund 01.11.1930). Esther Balsam (°Drosdowitz 30.03.1901). Mirl Malia Balsam (°Cykow 04.04.1903). Martin Apter (°Wisnitz 20.10.1899). Oziasz Steinhauer (°Pilzno 19.02.1894). Estera Reich (°Pilzno 17.03.1894). Charlotte Steinhauer (°Berlijn 10.12.1921). Heinrich Steinhauer (°Berlijn 11.08.1926). Else Apter (°Mahrish Ostrau 17.11.1918). Manuel Shapira (°Den Haag 20.12.1914). Kajla Praport (°Czestochowa 16 of 29.08.1913). Szulim Praport (°Czestochowa 22.10.1889). Nacha

Rosenblum (°Czestochowa 2.05.1890). Hendla Praport (°Czestochowa 2.05.1890). Hendla Praport (°Czestochowa 16 of 29.03.1913).

⁶ Brussel, Ministerie voor Volksgezondheid. Bestuursafdeling voor Oorlogsgetroffenen, Opzoekingen-Documentatie-Overlijden, Archief Belgische Joden.

jaar, wordt vermeld. Chaskel en Esther namen in '47 contact op met Zepperen.

Het gezin met vader kleermaker Oziasz Steinhauer, 47 jaar **6de transport**, kwam midden '39 vanuit Berlijn naar België. Moeder Estera Reich 47 jaar **11de transport** had twee kinderen. De twintigjarige Charlotte Steinhauer 6 en de vijftienjarige Heinrich **6de transport** waren vergezeld door hun nicht Else Apter, 23 jaar **2de transport**. Ze verbleven te Zepperen bij de weduwe Gilissen, Kerkstraat 1. Hun verblijfplaatsen in Antwerpen en Berchem situeerden zich in de Stierstraat 17, Thaliastraat 28 en Dixmuidelaan 191. Leopoldine Gilissen fotografeerde dit gezin met Hugo en Magda Nijs. Zeer waarschijnlijk stierven Oziasz en Heinrich in Auschwitz, terwijl Estera en Charlotte daar omkwamen tussen 29 augustus en 8 september. Ook Else stierf daar waarschijnlijk tussen 12 en 21 augustus '42.

Na de oorlog kwam er een vraag om inlichtingen van nicht Juliette Steinhauer uit Brussel.

Tenslotte was er een groepje bestaande uit de 27-jarige bediende Manuel Schapira **19de transport**, die in België verbleef sinds 20.01.1920, en zijn 28-jarige echtgenote kleermaakster Kajla Praport **19de transport**, sinds 14.10.1939 in Berchem. Ze verbleven aan de Dorpsstraat 13 bij Henri Vanoirbeek. Hun adres in Antwerpen luidde Plantijn Moretus 126. Bij dit echtpaar hoorde ook sinds september 1939 de vader Szulim Praport, 52 jaar 6, sinds 23.05.1911 echtgenoot van Nacha Rosenblum, 51 jaar **6de transport**, en tweelingszus Hendla Praport, 28 jaar **6de transport**. Hun adres te Berchem luidde eerst Morpheusstraat 17, nadien Diksmuidelaan 166. Na de oorlog werden inlichtingen gevraagd door schoonzus Sarah Schapira van Berchem, schoondochter Lena Cohen en door Salomon Praport in 1948. Manuel stierf vermoedelijk in Auschwitz zoals ook Kalja tussen 15 en 25 januari '44. De oudere Szulim en Nacha stierven op een onbekende plaats op 29 augustus '42. Hendla stierf tussen die datum en 8 september in Auschwitz.

Een 22-tal personen van de 33 komen voor op de transportlijsten en zijn naar alle waarschijnlijk hoofdzakelijk omgekomen in Auschwitz, of Buchenwald of Vittel, zoals meer dan 24.000 in België ingeschreven lotgenoten ⁷. Deze transporten vanuit de Mechelse Dossin-kazerne droegen de nummers 2 (11.08.42), 5 (25.08.42), 6 (29.08.42), 7 (01.09.42), 11 (26.09.42), 12 (10.10.42), 18 en 19 (15.01.43), 20 en 21 (19.04.43), en 22 (20.09.43). Aanvankelijk werden de treinen gevuld door een groep voor vrijwillige arbeidsdienst, maar vanaf het derde konvooi schakelde men over op razzia's. Het 20ste konvooi werd in de nacht van 19 op 20 april '43 door verzetslui gesaboteerd vanaf Boortmeerbeek. Met een misleidende rode lantaarn werd trein D.A. nr. 801 gestopt en enkele wagons ontsloten. Drieëntwintig joden werden gedood of gekwetst tussen Leuven en Visé, maar ruim tweehonderddertig slaagden erin te ontsnappen ⁸.

⁷ Maxime Steinberg, «De ogen van het monster. Volkerenmoord dag in dag uit», Antwerpen-Baarn, 1992.

⁸ X(avier) L(enaers), *Monument voor redders van Joden op de weg naar Auschwitz* in : *Het Belang van Limburg*, 17 mei 1993. Maxime Steinberg, «L'étoile et le fusil. La traque des Juifs», 1942-1944, Brussel, 1986, vol. II, p. 70 e.v.

In het station van Ordingen zag men de fermés of gesloten veewagens voorbijrijden. Soms werden postkaarten naar buiten gegooid. Op een keer werd er getelefoneerd vanuit het station van Sint-Truiden : de Duitsers schoten langs de trein heen om ontsnappingen te verhinderen. Het was vroeg in de morgen en nog donker. Henri Mommen herinnert zich nog hoe ze in het stationshuis hoorden aankloppen. Een joodse man bood hen een handvol gouden ringen en juwelen aan voor een paar franken. Toen ze naast de rails gingen kijken, troffen ze er twee gekwetste vrouwen aan, één met een verstruikte enkel. Een man had een buikschot gekregen. Jef Strauven, burgemeester van Ordingen, bracht deze mensen met zijn paardenkar naar de Sint-Annakliniek. De man stierf, maar de vrouwen zouden er tot na de oorlog gebleven zijn. In het VNV-blad *De Toekomst* van 22 mei '43 werd hate-lijk geschreven over het Sint-Truidense Rode Kruis dat pakjes bezorgde aan joden die in de kliniek gewond lagen na hun ontsnappingspoging uit een konvooi. Op 20 april '43 gaven stationschef Emile Mommen en spoorwegaarbeider Louis Mertens aan dat zij op die dag om 4.20 u. s'morgens *ter plaatse kort bij den overweg nummer 33 spoorlijn Tienen Tongeren het lijk ontdekt hebben van een onbekende vrouwpersoon van ongeveer vijftientwintigjarige ouderdom*. Het lijk droeg het nummer 748-XX en in de zakken op een stuk papier het volgende : *Wiesmayer-Stein 573* ⁹. Deze jonge vrouw had een ingedrukte borstkas opgelopen in haar val tegen een betonnen seindraadplaatje in de richting van Rijkel. Ze werd in Ordingen begraven. Na de oorlog kwam een vrachtwagen vol doodskisten het lichaam ophalen.

⁹ Sint-Truiden, Burgerlijke Stand gemeente Zepperen, Overlijdens, 1943, nr. 15 (joodse). het deportatienummer XX-748 hoorde evenwel bij de Poolse man Lejbus Mogielnicki (°Uszczanow 22.06.1909). Die had zijn nummer al eerder aan een medegeporteerde doorgegeven, mededeling Bestuursafdeling voor Oorlogsgetroffenen, Brussel, 03.11.1994.

Esther Balsam en Chaskel Apter schreven op 11 mei '47 naar het gemeentebestuur voor een bewijs van goed gedrag en zeden tijdens hun verblijf bij Mevrouw Roosmans ten behoeve van de gemeente Schaarbeek. De Praports die bij de familie Vanoirbeek verbleven, belandden in het konvooi 6 van 29 augustus '42 en 19 van 15 januari '43. Iemand van hen, de schoondochter, nam na de oorlog nog contact op. De familie Vanoirbeek stuurde hen na hun vertrek uit Zepperen in Antwerpen een zakje houtblokjes op of een zakje suikerbieten met daarbinnen aardappelen. Ze kregen op 12 oktober 1980 de penning *Wederzijdse hulp* voor het trotseren van de nazibezetter door aan de vervolgte joden hulp en bijstand te verlenen.

¹⁰ Alias «Gus van Stin», naar zijn moeder Maria Augustina Kempeneers (+ 1933). Hij was handelaar in kolen en fruit, Eynestraat (°Z 28.03.1901).

Tijdens hun verblijf in Zepperen kwamen de joodse vluchtelingen op de zaterdagse sabbat onder leiding van Abraham Reich samen bij Gust Quaetpeerds ¹⁰. De Zepperenaren beseften alleen dat deze mensen op de dool waren. Omdat ze geen *grammen* of ratsoenen hadden, organiseerde de gemeente voedselophalingen voor hen. Iemand gaf een zakje aardappelen met onderaan allemaal schillen. Het werd de gulle geveer prompt terug bezorgd. Reich, die bij Gust «van Stin» logeerde, kocht bij iemand een rotte raapkool voor 2,5 frank ! De namen van de jongens Reich, Hofstatter en Apter als tijdelijke leerlingen in de gemeenteschool leven nog in de herinnering.

Boekbespreking

Dr. Bloeme EVERS-EMDEN en Drs. Bert-Jan FLIM, *Ondergedoken geweest. Een afgesloten verleden ? Joodse kinderen over hun «onderduik». Vijftig jaar later.* Uitgeverij Kok, Kampen, 1995, ISBN90-2424-662-8.

In 1992 werd in Amsterdam, naar analogie van andere locaties, de Conferentie «Het Ondergedoken Kind» gehouden. Aan de 498 deelnemers - joodse onderduikkinderen in Nederland - werd een vragenlijst uitgedeeld. Ze was ingedeeld in : ouderlijk huis, onderduik algemeen, hoofdadres, de totale onderduikperiode, na de oorlog, restvragen De antwoorden - 205 vrouwen en 102 mannen - werden verwerkt door Dr. Bloeme Evers - Emden en Drs. Bert-Jan Flim en vinden hun neerslag in «Ondergedoken geweest».

In deze publikatie werd een schat aan gegevens verwerkt die een duidelijk beeld geven over de onderduikers - kinderen en volwassenen - en de onderduikouders. Zo blijkt dat het overgrote deel van de kinderen gescheiden van de ouders werd ondergebracht, dat de onderduikers meestal afkomstig waren uit de midden- en of hogere klasse, dat deze meestal terecht kwamen in gezinnen uit de midden- en of hogere klasse, meest gereformeerden, dat de kinderen de neiging hebben gevoeld zich religieus aan te passen aan het gastgezin - waarvan vandaag 11% van de informanten definitief hun geloof de rug hebben toegekeerd, dat de aanpassing in functie van de overleving vrij goed verliep, dat het merendeel van de onderduikplaatsen terug te vinden is in Noord-Holland... Zo blijkt eveneens dat de onderduikers geplaatst werden via niet-georganiseerde kanalen of organisaties zoals dit anders meest wel het geval was.

De auteurs hebben interessant materiaal kunnen distilleren uit deze bevraging, alle gaat het om voornamelijk Nederlandse toestanden en is gezien het aantal antwoorden de studie niet meteen veralgemeenbaar en beperkt. Toch blijft «Ondergedoken geweest» een interessante publicatie.

Paul de Keulenaer

Publikaties toegezonden door de uitgevers

Deze rubriek bevat nieuwe aanwinsten aan de hand van gegevens die door de uitgever zelf zijn bezorgd.

Johan ANTHIERENS : *Zonder Vlagvertoon. Over de weerstand tegen het verzet.* Van Halewijck, Leuven, 197 blz, ISBN 905617 045 7.

Het drama van Oostduinkerke is bekend door de commotie rond Irma Laplasse. Welk aandeel had zij in het bloedblad dat die septemberdag 1945 aan zeven verzetsmensen de kop kostte?

Tot vandaag ging in Vlaanderen alle belangstelling - en sympathie - uit naar deze op 30 mei 1945 wegens verklikking geëxecuteerde boerin.

In «Zonder vlagvertoon» onderzoekt Johan Anthierens de argumenten en de beweegredenen van haar verdedigers. Die voorsprekers blijken het over een emotionele boeg te gooien, met het veronachtzamen van de feitelijke gegevens.

Anthierens vertelt ook het verhaal van de Harelbeekse verzetsman Albert Vandamme, socialist in hart en ziel, die door een partijgenoot aan de Duitsers werd uitgeleverd en in Dachau de dood vond. De «partijmachine» nam de verklikker in bescherming, liet weduwe Vandamme en haar twee kinderen over aan hun lot. Om met lamme Goedzak te spreken : de partij proostte op de «altijdurende onnozelheid» van dappere dromers zoals Tijn Uilenspiegel en Albert Vandamme.

In dit boek wordt in twee gevallen om rekenschap gevraagd.

Niet verstaan van G.L. Durlacher pakt de draad op waar *Quarantaine* eindigt : in het begin van de jaren vijftig wanneer Gerhard naar Delft gaat om een universitaire studie te volgen. Op indringende wijze schetst Durlacher in «Een muis in Delft» de sfeer van die vroegere jaren vijftig : de stille avonden in het provinciestedje, het geluid van de Bontedinsdagavondtrein dat door de vloer de kille studentenkamer binnendringt, het badhuis, de studenten van het corps die zich in dronkenschap tegen joden keren, de schuchtere verliefdheid op een meisje, die gedoemd is te mislukken omdat zij van streng-katholieke huize is.

Het tweede verhaal speelt in Utrecht en is een hommage aan Sonja Witstein, mede-studente en mede-lotgenote, die een cruciale rol heeft gespeeld in de culturele vorming en aanpassing van de schrijver. En in het derde verhaal, «Niet verstaan», beschrijft Durlacher zijn taalverwerving : vanaf het moment dat hij op achtjarige leeftijd samen met zijn vader, moeder en grootmoeder uit Duitsland vlucht en in Rotterdam een tijdelijk-veilig onderkomen vindt, tot zijn terugkeer uit de kampen en zijn recente ervaringen in Duitsland.

Niet verstaan is ondanks alles geen sombere bundel : opnieuw richt G.L.Durlacher zijn aandacht op de lichtpuntjes in de duisternis van de jaren vijftig : op vriendschap en wederzijdse hulp.

De pers over *Quarantaine*, bekroond met de AKO-Literatuurprijs 1994 :

«...een even bescheiden als aangrijpende hommage aan die lotgenoten die het kamp voor hem hoe dan ook hebben verlicht».-Arnold Heumakers in de (Nederlandse) *Volkskrant*

«Je leest zijn verhalen met een brok in de keel».-Leo Oomens in het (Nederlandse) *Algemeen Dagblad*

«Hoe persoonlijk Durlacher ook schrijft, zijn werk zal niemand onberoerd laten.»-Hans Warren in *Provinciale Zeeuwse Courant*

De joodse Eva uit Wenen is negen als ze met haar ouders en broer moeten vluchten voor de nazi's. Ze komen in Amsterdam terecht, waar Eva vriendschap sluit met haar overbuurtje Anne Frank. Tijdens de oorlog wordt het inmiddels ondergedoken gezin verraden en naar Auschwitz-

G.I. DURLACHER : *Niet verstaan. Verhalen.* Meulenhoff, Amsterdam, 1995, 135 blz, ISBN 90 29045 116.

Eva SCHLOSS : *Herinneringen van een joods meisje 1938-1945.* De Geus, Breda, 1995, 269 blz, ISBN 90 5226 305 1.

Birkenau gedeporteerd. Eva en haar moeder overleven. Er verstrijken meer dan veertig jaar voordat Eva, bijgestaan door de journaliste Evelyn Kent, haar levensverhaal opschrijft. In januari 1995 ontroert zij velen als zij gevolgd door de televisiecamera's het vijftig jaar bevrijdde Auschwitz een bezoek brengt.

«...Hadden ik en de andere overlevenden de plicht niet tegenover de miljoen slachtoffers aan de wereld duidelijk te maken dat zij niet voor niets waren gestorven?...»

Jaap van DONSELAAR : *De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa*. Babylon-De Geus, Amsterdam, 380 blz, ISBN 90 6222 304 4.

Hoe beschermen de Westeuropese democratieën zich tegen de gevaren van extreem-rechts?

Sinds de Tweede Wereldoorlog is extreem rechts niet meer zo groot en bedreigend geweest als tegenwoordig. De uitingsvormen zijn gevarieerd : verspreiding van propaganda, betogingen en manifestaties, verkiezingsdeelname, betrokkenheid bij politiek en racistisch geweld.

De staat paraat? gaat na welke maatregelen de overheden van Duitsland, Frankrijk, Engeland, België en Nederland nemen tegen extreem-rechts en welke de meest effectieve zijn.

De auteur laat zien hoe belangrijk de barrières in de diverse kiesstelsels voor racistische partijen zijn.

Krachtige bestrijding van overheidszijde blijkt remmend te werken op extreem-rechtse groeperingen. Voorts pleit hij voor meer samenwerking met Duitsland, dat het meest effectief blijkt op te treden tegen extreem-rechts.

Jaap van Donselaar geeft deze toegankelijk geschreven studie een buitengewoon informatief beeld van de diverse strategieën die door Westeuropese overheden worden gevolgd.

Jaap van Donselaar is verbonden aan de Rijksuniversiteit Leiden en werkzaam bij de Anne Frank stichting. Hij is auteur van onder meer *Fout na de oorlog. Fascistische en racistische organisaties in Nederland 1950-1990*.

Verborgen radio's, een polshorloge met geheim bergvak, vervalste persoonbewijzen, linoleumsneden voor het drukken van een illegale krant : het Verzetsmuseum Amsterdam herbergt een rijk gevarieerde collectie uit een tijd van schaarste en onderdrukking.

In *Verstopt, Vervalst, Verzameld*, staat een selectie van meer dan tweehonderd voorwerpen en documenten. Iedere afbeelding is voorzien van een uitgebreide toelichting. Daarin zijn ook fragmenten opgenomen van interviews met voormalige verzetslieden, die het materiaal aan het museum hebben geschonken. Achter de voorwerpen gaan vaak aangrijpende verhalen schuil, die het dagelijks leven en het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog heel dichtbij blijven.

Het eerste *Westerbork Cahier* verschijnt ter gelegenheid van het 10-11 jarig bestaan van het Herinneringscentrum Kamp Westerbork en blikt niet enkel terug naar de geschiedenis van het kamp, maar bovenal vooruit naar de toekomst. De vraag welke de betekenis zal zijn van «Westerbork» in de volgende eeuw is voorgelegd aan een aantal vooraanstaande Nederlanders. Hun visie zijn in deze *Bronnen van herinnering opgenomen*. Met de *Westerbork Cahiers* wil het Centrum ruimte bieden aan artikelen, essays, interviews, beschouwingen, gedichten en dergelijke waarin «Westerbork» in brede en afwisselende zin kan worden beschreven.

Het is een wereldbekende foto geworden : het smalle kindergezichtje dat in Kamp Westerbork vanuit een trein nog even tussen de deuren doorgluurt voordat deze gesloten worden. Voor een reis met een voor het kind onbekende, maar wel als definitief bedoelde bestemming. Eveneens op het netvlies van miljoenen vastgelegd, is het kleine jongetje met zijn grote pet op, staande met de armen omhoog voor een geweer in de aanslag.

Deze overbekende beelden zijn een symbool geworden van de jodenvervolgning door de nazi's. Daarmee werd de identiteit van die kinderen weggedrukt. Er is dan ook nooit veel aandacht geweest voor kinderen in oorlogstijd. De oorlog bleef de oorlog van de ouders.

De Collectie van het Verzetsmuseum Amsterdam : *Verstopt. Vervalst. Verzameld*. Walburg Pers, Amsterdam, 120 blz, 1995, ISBN 90 6011.953.3

Herinneringscentrum kamp Westerbork : *Bronnen van herinnering* onder redactie van D. Mulder en B. Prinsen, Van Gorcum en Comp BV, Assen/Maastricht, Westerbork Cahiers 1, 1993, 119 blz, ISBN 90 232 2813 8.

Herinneringscentrum kamp Westerbork : *Kinderen in kamp Westerbork* onder redactie van D. Mulder en B. Prinsen, Van Gorcum en Comp BV, Assen/Maastricht, Westerbork Cahiers 2, 1993, 120 blz, ISBN 90 232 2916 9.

In de tweede Westerbork Cahier staan de kinderen centraal. De overgeleverde verhalen, tekeningen, brieven en dagboeken geven inzicht in hun ervaringen. Getracht is die uitingen van hun ervaringen een plaats te geven in dit *Cahier*. Op deze wijze krijgen de kinderen hun identiteit terug en het onbekende meisje tussen de treindeuren krijgt zelfs een naam.

Herinneringscentrum kamp Westerbork : *Verhalen uit kamp Westerbork* onder redactie van D. Mulder en B. Prinsen, Van Gorcum en Comp BV, Assen/Maastricht, Westerbork Cahiers 3, 1995, 112 blz, ISBN 90 232 3024 8.

Voor de jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog geldt dat het leed van de vele miljoenen zich verschuilt tussen de statistieken, tabellen, brieven, dagboeken, tekeningen, foto's en andere bronnen.

Aan de hand van die bronnen laat de geschiedenis van het Kamp Westerbork zich goed beschrijven.

Dit *Westerbork Cahier* geeft een beeld van de rijke en gevarieerde bronnen van de geschiedenis van het Kamp tot op de huidige dag. Niet met de opzet compleet te zijn, wel met de bedoeling, om in deze sporen van het verleden de mensen aan het woord te laten. Want geschiedenis is eerst en vooral een geschiedenis van mensen. En alleen uit deze getuigenissen van het persoonlijk drama kan men iets gewaar worden van de omvang van het leed van de zes miljoen.

Nieuwe aanwinsten van de bibliotheek

ARDORNO Theodor & HORKHEIMER Max, *La dialectique de la Raison. Fragments philosophiques*, Gallimard, Paris, 1989, 281 p.

APITZ Bruno, *Nackt unter Wölfen*, DTV, München, 1995, 448 p.

AZEMA Jean-Pierre & BÉDARIDA François, *Les années de tourmente. De München à Prague. Dictionnaire critique*, Flammarion, Paris, 1995, 1135 p.

BASTIAN Till, *Furchtbare Ärzte. Medizinische Verbrechen im Dritten Reich*, Beck'sche Reihe / Nr 1113, C.H. Beck, München, 1995, 123 p.

BEN-SASSON Haïm Hillel, *Geschichte des jüdischen Volkes. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, C.H. Beck, München, 1995, 1404 p.

BETZ Albrecht, *Exil und Engagement. Deutsche Schriftsteller im Frankreich der dreißiger Jahre*, Verlag Text+Kritik, München, 1986, 338 p.

BEYER Marcel, *Flughunde, Suhrkamp*, Frankfurt, 1995, 300 p.

BLOMMAERT Jan & VERSCHUEREN Jef, *Antiracisme, Hadewijch*, Antwerpen-Baarn, 1994, 157 p.

BOHNY-REITER Friedel, *Journal de Rivesaltes 1941-1942*, Éd. Zoe, Carouge-Genève, 1993, 156 p.

BRASILLACH Robert, *Une génération dans l'orage. Mémoires*, Le Livre de Poche, Paris, 1992, 447 p.

CARLEBACH Emil, *Tote auf Urlaub. Kommunist in Deutschland, Dachau und Buchenwald*, Pahl-Rugenstein, Bonn, 1995, 299 p.

CLASSEN Rob & VAN GROOTHEST Joke, *Getekend. Nederlanders in Japanse kampen*, Museon, 's-Gravenhage, 1995, 176 p.

CHAGOLL Lydia, *Moordende wals*, EPO, Berchem, 1995, 61 p.

DE BRUYNE Eddy, *Dans l'étau de Degrelle. Le service du travail obligatoire ou de l'usine à Waffen-SS*, Foxmaster, Jalhay, 1994, 224 p.

DE FELICE Renzo, *Le fascisme. Un totalitarisme à l'italienne*, Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1988, 315 p.

DOORSY Yasmin (éd.), *Auschwitz. 50 years of photographs, paintings and graphics. 50 lat w fotografii, malarstwie i grafice. 50 Jahre Photographie, Malerei und Graphik*, Auschwitz-Birkenau State Museum, Oswiecim, 1995, 128 p.

DOUBNOV Simon, *Histoire d'un soldat juif. 1880-1915*, Le Cerf, Paris, 1988, 122 p.

DURANTON-CRABOL Anne-Marie, *Visages de la Nouvelle Droite. Le G.R.E.C.E. et son histoire*, Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1988, 267 p.

DURLACHER G.L., *Niet verstaan. Verhalen*, Meulenhoff, Amsterdam, 1995, 134 p.

DWORK Deborah, *Kinder mit dem gelben Stern. Europa 1933-1945*, C.H. Beck, München, 1994, 384 p.

ENDLICH Stefanie & LUTZ Thomas, *Gedenken und Lernen an historischen Orten. Ein Wegweiser zu Gedenkstätten für die Opfer des Nationalsozialismus in Berlin*, Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, Berlin, 1995, 173 p.

ELLING Hanna (éd.), *Mitten in tiefer Nacht. Gedichte aus Konzentrationslagern und Zuchthäusern des deutschen Faschismus 1933-1945*, Verlag für Akademische Schriften, Frankfurt, 1990, 242 p.

ETTINGER Elzbieta, *Hannah Arendt, Martin Heidegger. Eine Geschichte*, Piper, München, 1995, 138 p.

Exilforschung. Ein internationales Jahrbuch. Band 4 / 1986. Das jüdische Exil und andere Themen, Verlag Text und Kritik, München, 1986, 310 p.

FABRE Henri, *L'église catholique face au fascisme et au nazisme. Les outrages à la vérité*, EPO, Brussel, 1994, 479 p.

FAYOL Pierre, *Les deux France. 1936-1945*, L'Harmattan, Paris, 1994, 319 p.

FISHMAN Marvin & Janet (de verzameling), *Kunst als verzet. Duitse schilder in het interbellum* (catalogue d'exposition), Museum Paleis Lange Voorhout / Den Haag, Museum voor Schone Kunsten / Brussel, Snoek-Ducaju & Zoon / Gent, 1995, 269 p.

FORNÉ José, *Les nationalismes identitaires en Europe. Les deux faces de Janus*, L'Harmattan, Paris, 1994, 238 p.

FREYBERG Jutta von & BROMBERGER Barbara & HAUSBACH Hans, *Wir hatten andere Träume. Kinder und Jugendliche unter der NS-Diktatur*, Verlag für Akademische Schriften, Frankfurt, 1995, 214 p.

FRIEDJUNG Prive, «*Wir wollten nur das Paradies auf Erden*». *Die Erinnerungen einer jüdischen Kommunistin aus der Bukowina, Böhlau*, Wien, 1995, 338 p.

FÜLLE Gudrun, *Sind Soldaten potenzielle Mörder? Innenansichten eines Prozesses - ein Bericht vom Prozeß der 29. Großen Strafkammer des Frankfurter Landgerichts, 2. Instanz, im Herbst 1989*, Verlag für Akademische Schriften, Frankfurt, 1994, 119 p.

GELLNER Ernest, *Nations et nationalisme*, Ed. Payot, Paris, 1994, 208 p.

GEVERS Anne, *Façades. Oostenrijkers in het oorlogsverleden*, Het Spinhuis, Amsterdam, 1995, 310 p.

GIERE Jacqueline & SALAMANDER Rachel ed., *Ein Leben aufs neu. Das Robinson - Album. DP-Lager : Juden auf deutschem Boden. 1945-1948*, Schriftenreihe des Fritz-Bauer-Instituts Band 8, Verlag Christian Brandstätter, Wien, 1995, 128 p.

GILLIBERT Jean & WILGOWICZ Pérel, *L'ange exterminateur*, Ed. de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1993, 383 p.

GOBRECHT Horst, *Eh' die Sonne lacht. Hans Eiden. Kommunist und Lagerältester im KZ Buchenwald*, Pahl-Rugenstein, Bonn, 1995, 269 p.

GOLDBERG André, ROZENBERG Dominique, HARTMANN Geoffrey THANASSEKOS Yannis, *Le passage du témoin. Portraits et témoignages de rescapés des camps*

de concentration et d'extermination, Ed. La Lettre Volée en collaboration avec la Fondation Auschwitz, Bruxelles, 1995, 308 p.

GRAF Martin & HERVÉ Florence, *Oradour. Regards au-delà de l'oubli - Blicke gegen das Vergessen*, Klartext, Essen, 1995, 113 p.

HABERMAS Jürgen, *Profils philosophiques et politiques*, Gallimard, Paris, 1990, 292 p.

HOFMAN Thomas & LOEWY Hanno & STEIN Harry, *Pogromnacht und Holocaust. Frankfurt, Weimar, Buchenwald... Die schwierige Erinnerung an die Stationen der Vernichtung*, Böhlau, Köln, 1994, 199 p.

Is God een Turk ? Nationalisme en religie, (teksten van R. Burggraave, J. De Tavernier, L. et L. Vos-Gevers, E. Platti, L. Abicht, J. Leman, K.D. Danneels), Davidsfonds, Leuven, 1995, 172 p.

JAHNKE Karl Heinz, *Antifaschisten. Unbequeme Zeizeugen des 20. Jahrhunderts*, Pahl-Rugenstein, Bonn, 1994, 231 p.

JANSEN Dr. Hans, *Raymond Martini's manuscript 'Pugio Fidei' (dolk van 't gellof') infecteert West een Oost. Een receptie-geschiedenis van middeleeuwse literatuur over joden*, J.H. Kok, Kampen, 1990, 61 p.

JANSSEN Karl-Heinz & TOBIAS, Fritz, *Der Sturz der Generäle. Hitler und die Blomberg-Fritsch-Krise 1938*, C.H. Beck, München, 1994, 320 p.

JASPER Willi, *Hôtel Lutétia. Un exil allemand à Paris*, éd. Michalon, Paris, 1995, 403 p.

JONAS Hans, *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die Technologische Zivilisation*, Suhrkamp, Frankfurt, 1984, 425 p.

Les juifs de Belgique. De l'immigration au génocide 1925/1945, Centre de Recherches et d'Études Historiques de la Deuxième Guerre Mondiale, Bruxelles, 1994, 246 p.

KASPI André, KRIEGEL Annie, WIEVIORKA Annette (sous la direction de), *Les juifs de France pendant la Seconde Guerre mondiale, Pardès n°16/1992*, numéro spécial, Le Cerf, Paris, 1992, 290 p.

KESSEL Joseph, *Jugements derniers. Le procès Pétain. Le procès de Nuremberg*, Christian de Bartillat, Courtry, 1995, 138 p.

Konzentrationslager Bergen-Belsen. Berichte und Dokumente, dans la collection Bergen-Belsen Schriften, Niedersächsische Landeszentrale für politische Bildung / Gedenkstätte Bergen-Belsen, Hannover, 1995

LEIPRECHT Rudolf, *In Grenzen verstrickt. Jugendliche und Rassismus in Europa*, Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung, Duisburg, 1995, 330 p.

LICHTENSTEIN Heiner / ROMBERG Otto R. (Ed.), *Täter - Opfer - Folgen*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1995, 240 p.

MABON-FALL Armelle, *Les assistantes sociales au temps de Vichy. Du silence à l'oubli*, L'Harmattan, Paris, 1995, 170 p.

MATARD-BONUCCI Marie-Anne & LYNCH, Edouard, *La libération des camps et le retour des déportés, Complexe, Bruxelles, 1995, 285 p.*

MATZ Reinhard, *Die unsichtbaren Lager. Das Verschwinden der Vergangenheit im Gedenken*, Rowohlt, Hamburg, 1993, 206 p.

MOCH Maurice, *L'étoile et la francisque. Les institutions juives sous Vichy*, Le Cerf, Paris, 1990, 301 p.

MORELLI Anne, *Les grands mythes de l'histoire de Belgique*, Ed. Vie Ouvrière a.s.b.l., Bruxelles, 312 p.

MULDER Dirk & PINSON Ben (onder de redactie van), *Westerbork Cahiers*, Herinneringscentrum Kamp Westerbork - Van Gorcum, Maastricht :

volume 1 : *Bronnen van herinnering*, 1993, 119 p.

volume 2 : *Kinderen in kamp Westerbork*, 1994, 120 p.

volume 3 : *Verhalen uit kamp Westerbork*, 1995, 112 p.

MULDER Dirk ; TIKTAK Aalje ; VAN DER VEEN Harm, *Weinigen van velen. Notulenboek van een joodse gemeenschap 1940-1942*, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Hooghalen, 1995, 117 p.

OTTOSEN Kristian, *Nuit et brouillard. Histoire des prisonniers du camp de Natzweiler-Struthof*, Le Cri, Bruxelles, 1995, 255 p.

PIRALIAN Hélène, *Génocide et transmission*, L'Harmattan, Paris, 1994, 119 p.

POLAK Fia : *Oorlogsverlag van 16- jarig joods meisje*, Kolenoe, Amsterdam, 1995, 101 p.

POLLEFEYT Didier et BULCKENS Jef, *Niet lijdzaam toezien ! Godsdienstige verwerking van lijden in de huidige (jongeren)cultuur*, Acco, Leuven / Amersfoort, 1995, 291 p.

POMIAN Krzysztof, *L'Europe et ses nations*, Collection *Le Débat*, Gallimard, Paris, 1990, 251 p.

RÉMOND René, *Notre siècle 1918 à 1991*, tome 6 de la collection *L'histoire de France* (sous la direction de Jean FAVIER), Fayard, Paris, 1991, 1044 p.

RENAN Ernest, *La réforme intellectuelle et morale*, Complexe, Paris, 1995, 209 p.

ROSENFELD Oskar, *Wozu noch die Welt. Aufzeichnungen aus dem Ghetto Lodz*, Neue Kritik, Frankfurt, 1994, 323 p.

ROSI Romani (Ed.), *Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma*, Dokumentations- und Kulturzentrum deutscher Sinti und Roma, Heidelberg, 1995, 189 p.

ROTH Artur, *Unter den Augen der SS. Otto Roth und der bewaffnete Aufstand im KZ Buchenwald*, Pahl-Rugenstein, Bonn, 1995, 200 p.

ROUYEYRE Miriam, *Enfants de Buchenwald*, Julliard, Paris, 1995, 184 p.

ROY Jules, *Le grand naufragé. Chronique du procès Pétain*, Albin Michel, Paris, 1995, 316 p.

SALEWSKI Michael (Ed.), *Das Zeitalter der Bombe. Die Geschichte der atomaren Bedrohung von Hiroshima bis heute*, C.H. Beck, München, 1995, 334 p.

SAHL Hans, *Survivre est un métier*, Austral, Paris, 1995, 310 p.

SAMUEL Vivette, *Sauver les enfants*, Liana Levi, Paris, 1995, 233 p.

SCHIFF Tobias, *Revenir. Drancy - Auschwitz- Bergen-Belsen. Jean Marc Turine*, Talus d'Approche, Bruxelles, 1995, 166 p.

SCHLOSS Eva, *Herinneringen van een joods meisje 1938-1945*, De Geus, Breda, 1995, 269 p.

SCHÖTTLER Peter (Ed.), *Lucie Varga. Zeitenwende. Mentalhistorische Studien 1936-1939*, Suhrkamp, Frankfurt, 1990, 247 p.

SCHREIBER Jean-Philippe, *Politique et religion. Le consistoire israélite de Belgique au XIX siècle*, Ed. de l'Université Libre de Bruxelles, Bruxelles, 1995, 435 p.

SPRUYT, Marc, *Stel dat het Vlaams Blok morgen zijn realiseert, hoe zou Vlaanderen er dan uitzien ?*, Van Halewyck, Leuven, 1995, 291 p.

STARITZ Dietrich, *Die Gründung der DDR. Von der sowjetischen Besatzungsherrschaft zum sozialistischen Staat, dans la collection Deutsche Geschichte der neuesten Zeit*, DTV, München, 1995, 296 p.

Death books from Auschwitz-Birkenau. Remnants, (édité par State Museum of Auschwitz Birkenau), KG Saur Verlag, München, 1995

volume 1 : *Reports*, 214 p.

volume 2 : *Index of Names A-L*, 751 p.

Volume 3 : *Index of Names M-Z*, 1653 p.

STERNHELL Zeev, *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Ed. Complexe, Paris, 1985, 395 p.

SICHELSCHMIDT Lorenz, *Mala. Ein Leben und eine Liebe in Auschwitz*, Donat, Bremen, 1995, 165 p.

TRAMPE Gustav (ed.), *Die Stunde Null. Erinnerungen an Kriegsende und Neuanfang*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1995, 317 p.

TRAVERSO Enzo, *Insegnare Auschwitz. Questioni etiche, storiografiche, educative della deportazione e della sterminio*, Bollati Boringhieri, Torino, 1995, 287 p.

ULSHÖFER Helmut (ed.), *Liebesbriefe an Adolf Hitler. Briefe in den Tod. Unveröffentlichte Dokumente aus der Reichskanzlei*, Verlag für Akademische Schriften, Frankfurt, 1994, 91 p.

VOGEL Hans-Jochen, *Gegen Vergessen - Für Demokratie*, Piper, München, 1994, 61 p.

VON KROCKOW Christian Graf, *Von deutschen Mythen. Rückblick und Ausblick*, DVA, Stuttgart, 1995, 239 p.

WANDRES Thomas & WERLE Gerhard, *Auschwitz vor Gericht. Völkermord und bundesdeutsche Strafjustiz*, C.H. Beck, München, 1995, 237 p.

WELLERSHOFF Dieter, *Der Ernstfall. Innenansichten des Krieges*, Kiepenheuer & Witsch, Köln, 1995, 325 p.

WERTH Léon, présenté et annoté par Christophe KANTCHEFF, *Impressions d'audience. Le procès Pétain*, Viviane Hamy, Paris, 1995, 154 p.

WHITEMANN Dorit B., *Die Entwurzelten. Jüdische Lebensgeschichten nach der Flucht 1933 bis heute*, Böhlau-Verlag, Wien, 1995, 393 p.

YUKIKO Sugihara : *Visas pour 6000 vies*, Ed. Philippe Picquier, Arles, 1995, 189 p.

ZAUSNIG Josef, *Der Loibl-Tunnel. Das vergessene KZ an der Südgrenze Österreichs. Eine Spurensicherung*, Drava Verlag, Klagenfurt, 1995, 175 p.

Bespreking van een CD-ROM over de jodenvervolgning en - vernietiging

The holocaust : an interactive, multi-media database, Minneapolis, Quanta Press CD-ROM, 1994, 50\$

De onvoorstelbare hoeveelheid beschikbare informatie met betrekking tot de nazi genocide leidt ertoe dat moderne computertechnieken steeds meer hun intrede doen bij de studie en de herdenking van deze morele catastrofe. Via computers worden vandaag niet alleen massa's (!) bibliografische gegevens, getuigenisverslagen, archiefbeelden en proceedings van internationale congressen over de genocide on-line ter beschikking gesteld, maar worden wetenschappers en overlevenden over alle taal- en landsgrenzen heen via allerlei elektronische netwerken met elkaar verbonden. Schaduwzijde is echter dat antisemieten en revisionisten dit kanaal misbruiken om hun propaganda wereldkundig te maken. Op dit punt toont zich de dringende nood aan een discussie ten gronde met betrekking tot de plaats van de elektronica in de herdenking van de nazi-misdaden. De voorliggende interactieve CD-ROM 'The holocaust' kan echter beschouwd worden als een van de eerste, eerlijke pogingen om multi-media databanken op een constructieve manier voor de studie en de herinnering aan 'één van de donkerste momenten uit de geschiedenis van de mensheid' te benutten. Een interactieve CD-ROM is een verzameling van 'levende' informatie (tekst, klank, bewegende beelden) die via het computerscherm kan oproepen worden en waarmee men als het ware 'in dialoog' kan treden. Via de CD-ROM 'The holocaust' kunnen door middel van een aantal elementaire en erg gebruiksvriendelijke

(Windows-)commando's een overweldigend aantal historische gegevens, statistieken, interviews, dagboekfragmenten, foto's, authentieke film- en muziekfragmenten (zoals respectievelijk het Nürembergproces en Jacob's song) met betrekking tot de genocide afgespeeld, (met een handige zoekfunctie) systematisch doorzocht en zelfs afgeprint worden. Elke informatie-unit bestaat uit een kamptekening, een archief-foto en een beknopt historisch commentaar. Zo kan men in deze CD interactief kennis maken met de vooroorlogse activiteiten van de nazi's, een 'demonstratie van martelmethodes in Breendonk', het euhanasieprogramma, de opstand in Warschau, de medische experimenten, de industrie van Auschwitz, de bevrijding van de kampen, de verhoren in Nüremberg, enzovoort. Enerzijds zullen wetenschappers die bekend zijn met de studie van deze thematiek in deze (inhoudelijk nogal Americo- en judeo-centrische) CD-ROM niet echt iets nieuws vinden. Anderzijds dient tevens de vraag gesteld te worden hoe zij die onbekend zijn met dit onderwerp in deze CD-ROM hun weg zullen kunnen vinden. De overvloedige informatie is onvoldoende gestructureerd en dreigt daardoor slechts in te spelen op de oriëntatieloze (technische en inhoudelijke) sensatiezucht van de 'surfende' gebruiker. Zowel een historische-chronologische als een duidelijke geografische situering ontbreken waardoor de overgedragen kennis een nogal willekeurige en vluchtige indruk maakt. Een pedagogisch verantwoorde kennismaking met dit onderwerp biedt deze CD dus niet. Dit 'vlot', commercieel, clean, haast esthetisch aandoende 'afgewerkt produkt' kan tevens - hoewel niet in dezelfde mate - onderworpen worden aan de kritiek die geformuleerd is geworden tegen de film Schindler's List. Hoewel met deze CD-ROM wellicht een eerste positieve stap werd gezet om dit (onvermijdelijke ?) genre in de toekomst verder en wellicht ook beter te benutten, lijkt het voorliggende werk dus uiteindelijk noch voor de wetenschappelijke studie, noch voor de herinnering en de pedagogiek van de nazi genocide een geschikt instrument. Misschien kan dit produkt het best functioneren op tentoonstellingen rond dit onderwerp. Via dit medium kunnen geïnteresseerde bezoekers communiceren om aldus op een interactieve wijze verder voeling te krijgen met de morele ernst, de indrukwekkende omvang en de vele aspecten van de nazi-misdaden.

Dr. Didier Pollefeyt (NFWO.)

De Stichting Auschwitz geniet steun van de stad Brussel; de Executieve van de Vlaamse Gemeenschap; het Ministerie van Cultuur van de Vlaamse Gemeenschap; het Ministerie van onderwijs en openbaar Ambt van de Vlaamse gemeenschap, het Ministerie van Economie, Buitenlandse Handel, Gezondheidsbeleid en Bijstand aan personen van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve; het Ministerie van Financiën en Begroting, Ambtenarenzaken, Externe Betrekkingen, Cultuur en Gezondheidsbeleid van de Brusselse Hoofdstedelijke Executieve; het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek; de Vice-Premier van de Vlaamse regering; het Ministerie van Justitie; het Ministerie van Verkeerswezen, van Openbare Besturen en van de Regie der Gebouwen; het Ministerie van Financiën; de Nationale Loterij; het Ministerie van Binnenlandse Zaken; de Provincie Antwerpen; de Provincie Limburg; de Provincie Oost-Vlaanderen; de Generale Bank, PV-Verzekeringen, en individuele schenkers. Aan hen allen onze hartelijke dank.

